ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΜΙΑ ΜΝΗΜΗ - Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ: Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΗΡΘΕ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

Θεωρεῖται Λαρισαῖος. Θά ἔλεγα, ὄχι.
Βεβαίως εἶναι αὐτός πού ἔζησε στήν πόλη μας.
Τό σημαντικότερο εἶναι, ὅμως, πώς κατέγραψε τήν Λάρισα τοῦ χθές
περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον συγγραφέα.
Μέ τήν ἔννοια αὐτή, ναί, εἶναι Λαρισαῖος.
Ὁ δέ στενός του φίλος, ἀείμνηστος Γιῶργος Χατζηλᾶκος,
μᾶς ἄφησε σημαντικές μαρτυρίες γι᾽ αὐτόν.
Ὅπως καί ἡ κυρία Δέσποινα Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη...

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ἡ γνωριμία μου μέ τόν Καραγάτση ξεκινᾶ στά 1964, τό καλοκαίρι μεταξύ τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου καί τοῦ Γυμνασίου. Τό *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* ἦταν ἕνα ἀπό τά βιβλία πού μέ προμήθευσε ἡ θεία Ἑρμιόνη, ἀδελφή της μητέρας μου, τό πιό μορφωμένο μέλος τῆς οἰκογένειας. Στήν θεία Ἑρμιόνη εἶχε ἀναθέσει ἡ μητέρα μου νά μέ ἐξοπλίζει μέ ἐξωσχολικά βιβλία, κι ἐκείνη μεταξύ ἄλλων βιβλίων εἶχε ἐπιλέξει, προφανῶς ἀπό τόν τίτλο του, καί τό *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν*. Τό λέω αὐτό, γιατί ἄν τό εἶχε διαβάσει, δέν θά τολμοῦσε νά τό ἔχει ἀγο-

ράσει γιά νά διαβαστεῖ ἀπό ἕνα 12χρονο ἀγόρι τῆς ἐποχῆς.

Δέν θυμᾶμαι τίς ἐντυπώσεις μου ἀπό ἐκείνη τήν πρώτη ἀνάγνωση, παρά μόνο ὅτι μέ εἶχε καθηλώσει ἡ πρώτη μου ἐπαφή μέ τόν ἐρωτισμό τοῦ βιβλίου, κάτι πού δέν τολμοῦσα νά ἐξομολογηθῶ οὔτε σέ ἕναν-δυό ἐπιστήθιους φίλους μου.

Ἐκεῖνο ἐπίσης πού θυμᾶμαι εἶναι πώς ἄρχισα νά καίγομαι ἀπό τήν ἐπιθυμία νά ἐπισκεφθῶ τήν συνοικία τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ τῆς πόλης μας, γιά τήν ὁποία τόσα καί τόσα ἔγραφε ὁ Μ. Καραγάτσης, ὅπως καί τήν Γεωργική Σχολή.

Ἀλλά, πρίν ὁλοκληρώσω τήν ἀνάγνωση τοῦ «Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν», συνέβη κάτι πού γιά μένα ὑπῆρξε ἀρκετά σημαντικό.

Ἦταν ἀπόγευμα κι ἐγώ διάβαζα τό μυθιστόρημα, καθισμένος σ' ἕνα σκαμνάκι στόν φοῦρνο τοῦ πατέρα μου. Σέ κάποια στιγμή σταματᾶ ἔξω ἀπό τόν φοῦρνο μιά μαύρη λιμουζίνα. Εἶδα νά βγαίνει ἕνας κουστουμαρισμένος εὐτραφής κύριος καί νά κατευθύνεται πρός τόν πατέρα μου. Χαιρετιοῦνται ἐγκάρδια. Πίσω ἀπό τόν ἄγνωστο σ' ἐμένα κύριο, κατεβαίνει μιά κυρία, μέ ἰδιαίτερο ντύσιμο. Ἡ μητέρα μου σπεύδει νά χαιρετίσει τούς ἐπισκέπτες καί ἀποσύρεται γιά νά ψήσει καφέδες. Ἐγώ ἐπιστρέφω στό βιβλίο μου...

Ἐνῶ ὁ πατέρας συζητᾶ μέ τόν φίλο του, ἡ κυρία σηκώνεται καί μέ πλησιάζει. Ρωτάει πῶς μέ λένε καί ἀμέσως μετά, τί διαβάζω. Τῆς ἀπαντῶ, δείχνοντάς της τό βιβλίο. Τότε ἀκούω νά μοῦ λέει: «Ὁ Καραγάτσης εἶναι ἀδελφός τοῦ συζύγου μου. Ροδόπουλος ἦταν τό πραγματικό του ὄνομα. Ὁ σύζυγός μου ἦταν Πρόεδρος τῆς Βουλῆς».

Τήν κοιτάζω ἔκπληκτος, μέ ἀπορία. Ἀφοῦ εἶναι ἀδέλφια, πῶς ὁ ἕνας λέγεται Καραγάτσης καί ὁ ἄλλος Ροδόπουλος; Ἡ κυρία παίρνει τήν καρέκλα της καί τήν τραβᾶ κοντά μου. Νιώθω τό χέρι της νά μοῦ χαϊδεύει τά μαλλιά. «Εἶναι λογοτεχνικό ψευδώνυμο τό Καραγάτσης», μοῦ λέει, καί μοῦ ἐξηγεῖ πώς πολλοί λογοτέχνες ἐπέλεγαν ἄλλο ὄνομα γιά τό λογοτεχνικό τους ἔργο, ὁ καθένας γιά τούς δικούς του λόγους. Τήν ρωτῶ ποιούς λόγους εἶχε ὁ συγγραφέας γιά νά ἀλλάξει τό ὄνομά του. «Δέν ἤθελε ὁ πατέρας του νά γράφει ὁ γιός του διηγήματα καί μυθιστορήματα», ἀπαντᾶ...

Μοῦ εἶπε καί ἄλλα. Πώς ἡ μητέρα τοῦ Καραγάτση ἦταν ἀπό τόν Τύρναβο καί πώς ὁ ἴδιος, ἐκτός ἀπό τό ὅτι εἶχε πάει Δημοτικό σχολεῖο στήν Λάρισα, ἐρχόταν συχνά γιατί εἶχε φίλους στήν πόλη μας.

Ὅταν οἱ ἐπισκέπτες ἔφυγαν, ὁ πατέρας μου μοῦ ἐξήγησε τί σήμαινε Πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Καί ὅταν, μιά μέρα μετά, τελείωσα τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου, ζήτησα ἀπό τήν ἀγαπημένη θεία μου, τήν Ἑρμιόνη, νά μοῦ φέρει ὅ,τι ἄλλο βιβλίο τοῦ Καραγάτση ὑπῆρχε στά βιβλιοπωλεῖα τῆς Λάρισας.

Ἔτσι, τό καλοκαίρι τοῦ 1964, 12χρονος γνώρισα τόν Καραγάτση, χωρίς ὅμως νά τόν πολυκαταλάβω. Αὐτό ἔγινε τρία χρόνια μετά, συζητῶντας μέ τόν καθηγητή μου Βασίλη Λιαπῆ, τόν ἄνθρωπο πού μέ ὁδήγησε μέ τρυφερότητα στά μονοπάτια τῆς λογοτεχνίας.

Ὅμως, πολύ περισσότερα χρόνια μετά, μέ περίμενε μιά ἔκπληξη. Διαβάζοντας διάφορα βιογραφικά τοῦ συγγραφέα, «συνάντησα» καί πάλι τόν ἀδελφό του Κωνσταντῖνο Ροδόπουλο (1896-1971), πληροφορήθηκα τήν πολιτική του δραστηριότητα καί, τό κυριότερο: Τό χέρι τῆς κυρίας πού μοῦ εἶχε χαϊδέψει τό κεφάλι ἦταν τό χέρι τῆς μοναδικῆς κόρης ἑνός μεγάλου Ἕλληνα, τοῦ Κωνσταντίνου Καραθεοδωρῆ, τοῦ διάσημου μαθηματικοῦ, ἐκλεκτοῦ φίλου καί συνεργάτη τοῦ Ἀϊνστάιν. Ἦταν τό χέρι τῆς σεβάσμιας κυρίας Δέσποινας Καραθεοδωρῆ-Ροδοπούλου. Ἡ Δέσποινα Καραθεοδωρῆ-Ροδοπούλου σέ προχωρημένη ἡλικία ἔγραψε μαζί μέ τήν σεβαστή Λαρισαία κυρία Δέσποινα Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη τό βιβλίο *ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ - Ο ΣΟΦΟΣ ΕΛΛΗΝ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ* (ἐκδ. ΚΑΚΤΟΣ). Ἡ δέ κυρία Δέσποινα Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη μᾶς ἔδωσε ἕνα ἰδιαίτερο κείμενο γιά τόν Μ. Καραγάτση καί τήν Ραψάνη, τίς φιλίες του καί τίς συνήθειές του, ἀπό ὁμιλία της τό 2004 στήν Ραψάνη σέ ἐκδηλώσεις τιμῆς γιά τόν συγγραφέα.

Ἀπό Ροδόπουλος... Μ. Καραγάτσης

Ἐν ἀρχῇ ἦταν ὁ Δημήτρης Ροδόπουλος, πού εἶχε γεννηθεῖ στήν Ἀθήνα στίς 23 Ἰουνίου τοῦ 1908. Ἦταν τό πέμπτο παιδί τοῦ Γεωργίου Ροδόπουλου (1863-

1938) καί τῆς Ἀνθῆς Σταμουλάκη-Μουλούλη, κόρης προύχοντα τοῦ Τυρνάβου, τήν ὁποία νυμφεύθηκε τό 1891.

Ὡς Δημήτρης Ροδόπουλος δέν ἤξερε πώς θά γινόταν κάποτε ἕνας ἀπό τούς σπουδαιότερους Ἕλληνες συγγραφεῖς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀλλά μέ ἄλλο ὄνομα. Ὅμως ὅταν ἔγραψε πώς «Γεννήθηκα στήν Ἀθήνα, σέ ἕνα ἀπό τά τέσσερα γωνιακά σπίτια τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας καί Θεμιστοκλέους. Δέν σᾶς λέω ὅμως σέ ποιό. Καί τό κάνω ἐπίτηδες γιά νά μπλέξω ἄγρια –σέ αὐτό τό ἀθηναϊκό σταυροδρόμι– τούς διάφορους "ἁρμοδίους", ὅταν ἔρθει ἡ στιγμή νά ἐντοιχιστεῖ ἡ ἀναμνηστική πλάκα. Ἐγώ, βέβαια, θά τά ἔχω τινάξει πρό πολλοῦ καί θά σπάω κέφι στόν οὐρανό, μέ τήν μεταθανάτια φάρσα μου. Θά ἔχω παρέα καί τόν Σολωμό πού θά μοῦ λέει κουνῶντας τό κεφάλι: "*Τράβα κι ἐσύ, Καραγάτση, ὅσα τράβηξα ἐγώ ἀπό τόν Καιροφύλλα, τόν Ἀποστολάκη καί τόν Σπαταλᾶ*". Ὅπως βλέπετε, τό κυριότερο γνώρισμά μου εἶναι ἡ μετριοφροσύνη...», εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τοῦ τί εἶχε προσφέρει στά ἑλληνικά γράμματα. Γι' αὐτό καί ἦταν συχνά καυστικός ἀπέναντί σε ὁμοτέχνους του, καί ἀκόμα πιό συχνά συμπεριφερόταν ὡς μοναχικός λύκος, ἐπιλέγοντας τίς παρέες του καί μιλῶντας μιά γλῶσσα ὄχι πάντα ἀρεστή.

Ὁ πατέρας του, Γεώργιος Ροδόπουλος (ἰδιαίτερα αὐταρχικός· τήν σκληρότητα τοῦ ὁποίου ὁ Καραγάτσης τήν περιέγραψε κυρίως στόν *Μεγάλο Ὕπνο*, τό πιό αὐτοβιογραφικό του ἔργο, καί στό διήγημα «Ἀπό τή ζωή τοῦ Μιχάλη Ρούση»), δικηγόρος καί πολιτικός, γόνος ἱστορικῆς καί πλούσιας οἰκογένειας τῆς Πάτρας, ἐγκαθίσταται στήν Λάρισα ὡς διευθυντής τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας καί ὁ μικρός Δημήτρης πηγαίνει δημοτικό σχολεῖο στό τότε Ἀρσάκειο τῆς πόλης μας. Γιά τά χρόνια ἐκεῖνα, ἀργότερα, ὡς Μ. Καραγάτσης, θά γράψει:

«...Διδάχτηκα τά πρῶτα γράμματα στό Ἀρσάκειο τῆς Λάρισας καί ἀντί νά ἐρωτευτῶ τίς συμμαθήτριές μου, ἀγάπησα παράφορα τήν δασκάλα μου. Γεγονός πού μαρτυρᾶ τήν σκοτεινή ἐρωτική ἰδιοσυγκρασία μου. Ἔκανα ὅ,τι μποροῦσα γιά νά μήν προβιβαστῶ, νά μείνω στήν ἴδια τάξη, κοντά στήν "γυναῖκα τῶν ὀνείρων μου"». Εἶναι ἡ «Κυρία Νίτσα», μιά νέα κοπέλα πού εἶχε μόλις διοριστεῖ δασκάλα στό Δημοτικό Σχολεῖο καί πού ὡς διήγημα, τό 1927, τοῦ ἀποφέρει τόν Α΄ Ἔπαινο τοῦ πρώτου Λογοτεχνικοῦ Διαγωνισμοῦ τῆς «Νέας Ἑστίας».

Ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος, εἰσηγητής τοῦ διαγωνισμοῦ, ἔγραψε γιά τήν «Κυρία Νίτσα»: «...εἶναι ἀληθινά ἕνα χαριτωμένο διηγηματάκι. Ὁ συγγραφέας φαίνεται διαβασμένος, ἔχει γοῦστο καί προπάντων χιοῦμορ – τό χιοῦμορ ἐκεῖνο πού εἶναι μιά εἰρωνική φιλοσοφική διάθεση. Τό διήγημα εἶναι πολιτισμένο. Μεγάλο ὄχι, ἀλλά λεπτό, ἁβρό, στιλπνό, κομψό, γελαστό, ἔξυπνο. Τό διάβασμά του ἀφήνει ὕστερα μιά γλυκεία μελαγχολία».

Σέ ἀντίθεση μέ τόν πατέρα του, ὁ Καραγάτσης λάτρευε τήν μητέρα του, εὐαίσθητη καί καλλιεργημένη γυναίκα, καλῆς οἰκογενείας τοῦ Τυρνάβου, στήν ὁποία, ὅταν αὐτή πέθανε τό 1946, ἀφιέρωσε τόν «Μεγάλο Ὕπνο» πού κυκλοφόρησε τήν ἴδια χρονιά.

Τό 1922 ἕως τό 1924, ὁ πατέρας του τόν τιμωρεῖ, ἐπειδή εἶχε πλαστογραφήσει τήν ὑπογραφή του σέ σχολικό ἔλεγχο. στέλνοντάς τον Γυμνάσιο στήν Θεσσαλονίκη. Μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσης γράφτηκε στήν Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γκρενόμπλ, στή Γαλλία, μέ σκοπό νά σπουδάσει ἐμπορικά. Γιά οἰκονομικούς λόγους ἐπέστρεψε στήν Ἀθήνα τό 1925 καί γράφτηκε στήν Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπ' ὅπου ἀποφοίτησε τό 1930, χωρίς ὅμως νά δικηγορήσει ποτέ.

Στό Πανεπιστήμιο εἶχε συμφοιτητές καί ἄλλους λογοτέχνες. Γιά ἐκείνη τήν ἐποχή ὑπάρχει ἡ δική του μαρτυρία:

«...Κάποτε σπούδαζα νομικά. Εἶχα συμφοιτητές τούς κ. Πέτρον Χάρην, Ἄγγελο Τερζάκην, Γιῶργο Θεοτοκᾶν, Πετσάλην καί Ὀδυσσέα Ἐλύτην, τά ἐξαιρετικά αὐτά νομικά πνεύματα πού τόσο διέπρεψαν στή δικανική σταδιοδρομία τους – ὅπως καί ἐγώ ἐξάλλου. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Κλ. Παράσχου ὅτι ὑπῆρξε συμφοιτητής μου εἶναι ἀνακριβέστατος. Ὅταν ὁ νεαρότατος κ. Παρασχος γράφτηκε πρωτοετής στή νομική, ἐγώ ἤμουν κιόλας δικηγόρος παρ' Ἀρείῳ Πάγῳ. Ἔφηβος ἤμουν ὅταν ἔγραψα τά πρῶτα μου καί τελευταῖα ποιήματα. Δέν τά δημοσίευσα ποτέ. Ἀργότερα τό 'ριξα στήν πεζογραφία, ἕνας Θεός ξέρει τό γιατί...».

Τά καλοκαίρια τῆς Ραψάνης

Ὅμως, ἐκεῖνα πού παίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο στήν ζωή του εἶναι τά καλοκαίρια, πού περνᾶ στήν γραφική Ραψάνη. Ἀρχικά διαμένει στό σπίτι τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας Ἰωάννη Βλαχοστέργιου, ὅπου (κατά τήν μαρτυρία τῆς κυρίας Δέσποινας Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη) συνδέεται στενά μέ τά τρία ἀπό τά ἐννιά παιδιά τῆς οἰκογένειας, τόν Νάσο, τόν Θωμᾶ καί τόν Χρῆστο, μιά παρέα πού ἔχει ἄλλοτε κρησφύγετο, ἄλλοτε ὁρμητήριο γιά τίς παιδικές σκανταλιές τους, τό καραγάτσι (φτελιά) τοῦ Ἁϊ-Θανάση.

Ἀπ᾽ αὐτό τό καραγάτσι θά πάρει καί τό ψευδώνυμό του, Καραγάτσης, μέ τό ὁποῖο θά μείνει στήν αἰωνιότητα. Συμπλήρωμα τοῦ «Καραγάτσης» εἶναι τό Μ.

Μίμη τόν φώναζαν οἱ φίλοι του στήν Ραψάνη, Μίτια οἱ συμφοιτητές του, γιά τήν ἐμμονική του ἀγάπη στόν Μίτια τῶν ἀδελφῶν Καραμαζόφ τοῦ Ντοστογιέφσκι. Ἡ κόρη του Μαρίνα θά ὑπαινιχθεῖ καί τό Μιχάλης, κάτι, ὅμως, πού δέν τό ἀναφέρει στά κείμενά της γιά τόν πατέρα της.

Τολμῶ νά καταθέσω μιά δική μου ὑπόθεση. Γιά τούς δικούς του, στό σπίτι του, ἴσως νά ἦταν ὁ Μίμης. Γιά τούς ὁμότεχνους τῆς γενιᾶς του ὁ Μίτια. Γιά τούς συνεργάτες του στούς ἐπαγγελματικούς χώρους, Δημήτρης. Καί ὁ Ἐμπειρῖκος, Δημήτρη τόν φώναζε... Ἀλλά αὐτό δέν ἔχει καμιά σημασία. Ὅπως καί νά τόν προσφωνοῦσαν, γιά τήν ἑλληνική λογοτεχνία ἦταν ὁ ἀσυμβίβαστος, αἱρετικός, ἐνίοτε κυνικός, ὁ πάντα ρεαλιστής Μ. Καραγάτσης, ὁ Ἕλληνας Ζολά...

Ἐπιστρέφω στά καλοκαίρια του στήν Ραψάνη, στήν ὁποία σταμάτησε νά καταφεύγει τό 1937, χρονιά πού πεθαίνει ἡ ἀγαπημένη του ἀδελφή Ροδόπη, σύζυγος τοῦ Φιλοποίμενος Τζουλιάδη, διευθυντῆ ἐπί 26 συναπτά χρόνια τῆς Ἀβερωφείου Γεωργικῆς Σχολῆς, πρόσωπα πού συναντᾶμε στό πρῶτο του μυθιστόρημα *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν*. Καταφεύγω καί πάλι στήν ὁμιλία τῆς κυρίας Δέσποινας Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη, γιατί πιστεύω ὅτι εἶναι ἡ πλέον ἔγκυρη μαρτυρία. Τό «γιατί» εἶναι ἁπλό. Γιατί, ἀπό ἐκεῖνα τά καλοκαίρια, ὁ Καραγάτσης ἔχει ἀντλήσει καί «ἥρωες» καί ἱστορίες. Ἔχει μεταφέρει μέ ἀπόλυτο ρεαλισμό (κάτι πού μέ ὁδηγεῖ στόν Χεμινγουέι), τό ἀποτύπωμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας (καί λέω ἐδῶ, αὐτό πού χρόνια ὑποστηρίζω, πώς ἄν ἡ ἑλληνική μας γλῶσσα εἶχε τήν διάδοση τῆς ἀγγλικῆς, τό κοινό της θά ἦταν περισσότερο ἀπό τό ἀγγλόφωνο).

«Ἄς γυρίσουμε λοιπόν πίσω... Τήν ἐποχή πού οἱ γυναῖκες τῆς Ραψάνης πρόβαλαν στίς πόρτες, στά παράθυρα καί στά μπαλκόνια γιά νά δοῦν τούς

παραθεριστές ἀπό τήν Λάρισα, τήν Θεσσαλονίκη καί τήν Ἀθήνα κυρίως, νά ἀνηφορίζουν στόν Ἀνήλιο ἤ νά κατηφορίζουν στή γαστέρνα. Στήν ἐποχή πού ἕνας ὡραῖος νέος ἀνηφορίζει κάθε πρωί τό γκαλτερίμι τῆς Ἰτιᾶς καί τοῦ Ἁϊ-Θανάση γιά νά καθίσει κάτω ἀπό τό καραγάτσι τοῦ Ἁϊ-Θανάση. Νά βυθιστεῖ μέσα στά βιβλία του καί νά καταβροχθίσει ὁλόκληρες σελίδες. Ἤ νά ξεδιπλώσει τό μπλοκάκι του, νά βγάλει τό μολύβι ἀπό τήν τσέπη του καί νά ἀρχίσει νά γράφει, νά γράφει ἀσταμάτητα ἀκούγοντας τόν ψίθυρο ἀπό τίς φυλλωσιές τοῦ Ἀνήλιου κι ἀναπνέοντας τό γεμάτο μυρωδιές τῆς φύσης χῶμα τῆς Ραψάνης. Κι ὅσο περισσότερο διάβαζε, κι ὅσο περισσότερο ἔγραφε, τόσο πιό ἀχαλίνωτη γινόταν ἡ φαντασία του. Οἱ ὀνειροπολήσεις του εἶχαν πάρει τέτοιες διαστάσεις, ὥστε δύσκολα πιά ξεχώριζε ἄν κάτι πού τό ζοῦσε ἦταν ἀληθινό ἤ δημιούργημα τοῦ ἐφηβικοῦ του μυαλοῦ. Ὁ ἴδιος ἔλεγε ὅτι μποροῦσε νά ἀκούσει στήν κυριολεξία τούς ἥρωές του νά μιλᾶνε, πρίν τούς βάλει ἀκόμα στό χαρτί. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χωριοῦ μέ τά σκαμμένα πρόσωπα καί τά χέρια γεμᾶτα ρόζους ἔκαναν τή φαντασία του νά ὀργιάζει καί τόν παρακινοῦσαν νά γράψει διηγήματα μέ ἥρωες τούς ταπεινούς ἀνθρώπους, τούς μεροκαματιάρηδες, ὅπως τούς ζοῦσε τά καλοκαίρια στή Ραψάνη. Ἱστορίες θλιβερές καί χαρούμενες συγχρόνως, ἀλλά καί τόσο δυνατές πού θά ἔκαναν καί τήν πιό σκληρή καρδιά νά χτυπήσει ἀπό συγκίνηση.

»Ὁ Μίμης εἶχε κάνει δικό του τόν ἴσκιο ἀπ᾽ τό Καραγάτσι τοῦ Ἁϊ-Θανάση. Πολλά λέγανε γι᾽ αὐτό τό δένδρο στό χωριό. Ὅτι ἦταν στοιχειωμένο, ὅτι στόν κορμό τοῦ κατοικοῦσαν νύφες πού ἅμα σοῦ μιλοῦσαν καί τούς ἀπαντοῦσες, σοῦ ἔπαιρναν τή φωνή... Αὐτά ἔλεγε ἡ γριά Ἀναστάσαινα ἡ καντηλανάφτισσα, πού πίστευε ὅτι καί τόν Μίμη τόν εἶχαν μαγέψει τά στοιχειά πού ἦταν κρυμμένα στόν κορμό τοῦ δένδρου. Ἀλλιῶς δέν ἐξηγοῦνταν πού ὅλη μέρα, παλικάρι πρᾶμα, ἦταν κάτω ἀπό τόν ἴσκιο του καί διάβαζε, ἔγραφε κι ἀγνάντευε. Ἄσε πού εἶχε ἀκουστεῖ στό χωριό ὅτι ἀπαρνήθηκε τόν πατέρα του κι ἔκανε πατέρα τό δένδρο τοῦ Ἁϊ-Θανάση, τό καραγάτσι καί πῆρε τό ὄνομά του...».

Ἀκριβῶς αὐτό ἔκανε ὁ Δημήτρης, Μίμης, Μίτια, Μ. Καραγάτσης: Ἀπαρνήθηκε τό «Ροδόπουλος» καί αὐτοβαφτίστηκε Καραγάτσης. Ὄχι, ὅμως, γιατί τόν εἶχαν μαγέψει τά ξωτικά, ἀλλά γιατί ὁ πατέρας του (πέθανε τό 1939) θεωροῦσε ντροπή γιά τήν οἰκογένεια, τήν ἐνασχόληση τοῦ γιοῦ του μέ τήν Λογοτεχνία. Εἶναι χαρακτηριστικό ἕνα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ πατέρα του πρός τόν Πέτρο Χάρη: «Οἱ διαμορφωτικές μου προσπάθειες γιά νά διαπλάσω τό γυιό μου πήγαιναν χαμένες».

Ἴσως, ὅμως, καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας νά ἤθελε νά ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπ᾽

τήν οἰκογένειά του, πού πλέον τήν ἐκπροσωποῦσε ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του, ὁ Κωνσταντῖνος (Τάκης), ὁ ὁποῖος πολιτεύθηκε μέ τήν ΕΡΕ καί ἔκανε ἐπιτυχημένη πολιτική καριέρα (Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐπί σχεδόν 10 ἔτη 1953-1962, ὑπουργός καί ὑφυπουργός σέ πολλές κυβερνήσεις τοῦ κόμματός του). Ὁ ἴδιος εἶχε πολιτευθεῖ, χωρίς ἐπιτυχία, δύο φορές μέ τό κόμμα τῶν Προοδευτικῶν τοῦ Σπύρου Μαρκεζίνη (1956 καί 1958), δηλώνοντας, ἀργότερα, πώς αὐτό τό ἔκανε γιά νά κόψει ψήφους ἀπό τόν ἀδελφό του.

Καλημέρα, λογοτεχνία!

Τήν πρώτη του ἐμφάνιση μέ τό διήγημα «Ἡ κυρία Νίτσα» ἀκολουθεῖ τό μυθιστόρημα *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* (1933), πού ἡ πλοκή του περιστρέφεται γύρω ἀπό τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ Βασίλι Βασίλιεβιτς Νταβίντοφ, ταγματάρχη τῆς τσαρικῆς φρουρᾶς, πού ἔφθασε σάν ἐμιγκρές στήν Λάρισα καί προσελήφθη ὡς ζωοτέχνης κτηνίατρος στήν Ἀβερώφειο Γεωργική Σχολή, μιά καί εἶχε κάνει ἀνώτερες σπουδές στήν Γερμανία.

Ἡ ὑποδοχή του ἀπό τούς λογοτεχνικούς κύκλους τῆς Ἀθήνας εἶναι ἐνθουσιώδης. Ὄχι ὅμως καί στήν Λάρισα. Κάποια ἀπό τά πρόσωπα τοῦ μυθιστορήματος ἦταν ὑπαρκτά καί ἡ τοπική κοινωνία σκανδαλίζεται. Ἀλλά αὐτό ἀφήνει ἀδιάφορο τόν Καραγάτση. Ἐκεῖνο πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ πιστή ἀπεικόνιση τῆς ζωῆς καί δέν διστάζει νά γίνει ὑπέρμετρα τολμηρός γιά τήν ἐποχή του, ἀγνοώντας ἐπιδεικτικά ἐκείνους πού θά τόν κατηγοροῦσαν μέχρι καί γιά εὔσχημη πορνογραφία.

Πολλά χρόνια ἀργότερα ὁ Ν.Δ. Καροῦζος θά γράψει:

«Ἐκφράζοντας τήν ἀλήθεια τοῦ Φρόιντ, δίνει ὅλη τή δυναμική μυστηριώδη ἐξουσία στούς ἴμερους τῆς σάρκας καί ἀνάγει κεφαλαιώδη στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς στήν λίμπιντο, ἀλλά ὑποσυνείδητα ὑποτυπώνει μίαν αἴσθηση ἁμαρτίας».

Τό 1933 εἶναι ἡ χρονιά-σταθμός στήν νεοελληνική πεζογραφία, γιά τό μυθιστόρημα. Τόν ἴδιο χρόνο ἐμφανίστηκαν ταυτόχρονα σημαντικά μυθιστορήματα, ἀπό τά κορυφαῖα της νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. *Οἱ Δεσμῶτες* τοῦ Ἄγγελου Τερζάκη, *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* τοῦ Μ. Καραγάτση, *Ἡ Ἀργώ* τοῦ Γιώργου Θεοτοκᾶ, *Ἡ δασκάλα μέ τά χρυσά μάτια* τοῦ Στράτη Μυριβήλη, *Ὁ Προορισμός τῆς Μαρίας Πάρνη* τοῦ Θανάση Πετσάλη-Διομήδη, *Οἱ Γυναῖκες* τῆς Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Τά Μυστήρια τῆς Ρωμιοσύνης* τοῦ Θράσου Καστανάκη καί ἄλλα.

Εἶναι, λοιπόν, ἡ χρονιά πού κάνει δυναμικά τήν ἐμφάνισή της ἡ λεγόμενη «Γενιά τοῦ ’30», φέρνοντας τά πάνω κάτω στήν ἑλληνική λογοτεχνία, μέ τήν ἀνανέωση τῆς ποίησης καί τίς νέες ἀναζητήσεις στόν χῶρο τῆς πεζογραφίας.

Ὡστόσο ἡ θερμή ὑποδοχή τοῦ *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* ἐπιφυλάσσει καί μιά μεγάλη ἔκπληξη γιά τόν ἴδιο. Τόν καλεῖ στό γραφεῖο του ὁ πατέρας του, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξύ ἔχει παραιτηθεῖ καί ἀπό διοικητής τῆς Τραπέζης Κρήτης καί πλέον διατηρεῖ ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα δικηγορικά γραφεῖα τῆς Ἀθήνας, ἐνῶ παράλληλα πολιτεύεται, καί τοῦ ζητᾶ νά ὑπογράφει τά ἔργα του μέ τό πραγματικό του ὄνομα, ὡς Δημήτρης Ροδόπουλος, καί ὄχι μέ τό ψευδώνυμο Μ. Καραγάτσης, ρωτῶντας τον: «Κηλιδωμένο ὄνομα σοῦ ἔδωσα καί πῆρες ψευδώνυμο;».

Ὁ νεαρός συγγραφέας, ὅμως, ὄχι μόνο κράτησε τό ψευδώνυμό του, ἀλλά τό 1957 προκάλεσε καί ἀπόφαση τῆς Νομαρχίας Ἀττικῆς, σύμφωνα μέ τήν ὁποία πέτυχε καί τήν ἐπίσημη ἀλλαγή τοῦ ὀνόματός του σέ Μ. Καραγάτσης.

Στόν ἀστερισμό τοῦ ἐρωτισμοῦ

Ὁ Μ. Καραγάτσης, μετά τό πτυχίο Πολιτικῶν καί Οἰκονομικῶν πού παίρνει ἀπό τό Πανεπιστήμιο, ἐργάζεται στήν ἀσφαλιστική ἑταιρεία τοῦ ἀδερφοῦ του Νίκου, στόν Πειραιᾶ. Τό 1935 θά κάνει γυναίκα του τήν ζωγράφο Νίκη Καρυστινάκη, κόρη τοῦ Ἀνδριώτη καπετάνιου Λεωνίδα Καρυστινάκη, μετέπειτα γνωστή ὡς Νίκη Καραγάτση (1914-1986).

Τό 1936 κυκλοφορεῖ τό μυθιστόρημά του *Ἡ χίμαιρα* καί στήν κόρη του, πού γεννιέται τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1936, δίνει τό ὄνομα τῆς ἡρωίδας τοῦ βιβλίου, Μαρίνα. Δύσκολος χαρακτήρας ὁ Μ. Καραγάτσης, πολλές φορές οἱ ἐμμονές του καταλυτικές.

Στήν περίπτωση τῆς Μαρίνας Ρεΐζη τῆς *Χίμαιρας*, ὁ ἔρωτας ἐκφράζεται μέ τήν κυριαρχία τοῦ πόθου. Ἡ Μαρίνα προσπαθεῖ μάταια ν’ ἀντισταθεῖ στήν ἰσοπεδωτική του δύναμη.

Ὁ Καραγάτσης ἀποδίδει μέ ἀκρίβεια τίς ψυχικές ἀμφιταλαντεύσεις καί τό ἐρωτικό πάθος τῆς Μαρίνας, πού ἀσφυκτιᾶ μέσα στήν ἑλληνική νησιώτικη ζωή στό ἀρχοντικό τῆς Σύρας. Ἡ πτώση τῆς Μαρίνας εἶναι καταστροφική,

ἀλλά ὁ Καραγάτσης ἐπιχειρεῖ νά τήν δεῖ μέ συγχωρητική ματιά, ἀποδίδοντας εὐθύνες στήν ἴδια τήν μοῖρα: «Ἡ Ἄτροπος ὅρισε: εἶναι ἔτσι γραμμένο, νά φέρει τόν χαλασμό στούς ἄλλους καί στόν ἑαυτό της τήν ὥρα πού ἡ εὐτυχία ἔκρουγε τά φτερά της πάνωθέ τους...».

Ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης θά θεωρήσει τήν Μαρίνα ὡς τό ἑλληνικό ἀντίστοιχό της κυρίας Μποβαρί. Ἡ παράνομη ἡδονή πού γεύεται, πληρώνεται σκληρά. Ἡ αὐτοκτονία, ἡ αὐτοκαταστροφή, εἶναι τό κόστος μιᾶς τέτοιας συμπεριφορᾶς.

Ἡ Μαρίνα, πού τιμωρεῖται, εἶναι ἡ πόρνη. Ἡ ἴδια βέβαια ἔχει τόν ἀντίλογό της ἀπέναντι στά κοινωνικά δεδομένα: «Ἡ δυστυχία, ἡ ἀγωνία, ἡ μεταμέλεια μ᾽ ἔβγαλαν ἀπ᾽ τά σύνορα τῆς ζωῆς καί τῶν ἀνθρώπων...» Πεθαίνει ὡς θῦμα τῆς κοινωνίας, τῶν περιστάσεων, τῆς ἰδιοσυγκρασίας της.

Ὁ Καραγάτσης, παίζοντας μέ τόν ἀμφιλεγόμενο χαρακτῆρα της, θά δημιουργήσει μέ τό τέλος καί τόν θάνατό της, μίαν ἐντύπωση ἡρωική. «Σχεδόν μοιραῖα βρέθηκε μέ τήν πράξη της, ἀντιμέτωπη σ᾽ ἕνα σύστημα στερεωμένο στούς αἰῶνες, δυναμωμένο ἀπό τό αἷμα τῶν θυμάτων, δηλαδή ὅλων ἐκείνων πού διανοήθηκαν νά τό ἀμφισβητήσουν, προτοῦ ἔρθει ἡ ὥρα τῆς ἱστορικῆς του ἀμφισβήτησης».

Ὁ Γιούγκερμαν εἶναι ἐδῶ

Τήν 1η Ἰανουαρίου 1938 ἀρχίζει νά δημοσιεύεται σέ συνέχειες στήν *Νέα Ἑστία* ὁ *Γιούγκερμαν*. Σέ βιβλίο θά κυκλοφορήσει τό 1940. Ἐν τῷ μεταξύ, δημοσιεύονται στήν *Νέα Ἑστία* μεταφράσεις του ἀπό ἀποσπάσματα ἔργων Γάλλων συγγραφέων καί ἡ νουβέλα *Ὁ γυρισμός τοῦ Γιούγκερμαν* πού θά συμπεριληφθεῖ στό μυθιστόρημα *Τά στερνά τοῦ Γιούγκερμαν*. Παράλληλα μέ τήν ἔκδοση τοῦ *Γιούγκερμαν* κυκλοφορεῖ καί ἡ συλλογή διηγημάτων του *Ἡ λιτανεία τῶν ἀσεβῶν*. Τήν ἴδια χρονιά δημοσιεύεται στήν *Νέα Ἑστία* τό διήγημά του «Ὀργή».

Ὁ Γιούγκερμαν «ζοῦσε μόνο γιά νά ἱκανοποιεῖ τίς ὀρέξεις του». Μέσα ἀπ᾽ αὐτό τό ἀμφιλεγόμενο πρόσωπο, ὁ συγγραφέας θά ξεδιπλώσει ἕναν κόσμο κυριευμένο ἀπό ἀντινομίες. Ὁ κλασικός τυχοδιώκτης ἀναδεικνύεται ἀπό τούς σημαντικότερους παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Ἡ ἀναρρίχησή του αὐτή δέν γνωρίζει ἠθικούς φραγμούς, ὅμως ἡ συναναστροφή του μέ τόν διανοούμενο Καραμάνο «δέν θά τόν ἀφήσει νά ξαναβρεῖ πιά ἡδονές». Ὁ κάποτε ἀδίστακτος Γιούγκερμαν θά «τιμωρηθεῖ» γνωρίζοντας τήν

ἀγάπη στό πρόσωπο μιᾶς ἁπλῆς κοπέλας, τῆς φυματικῆς Βούλας, ἡ ὁποία θά ζωντανέψει ἕνα ὄνειρο ζωῆς, πού ὅμως θά ἐξοστρακίσει ὁ κοινωνικός συμβιβασμός καί θά συντρίψει ὁ θάνατος. Μέσα ἀπό τή γαλήνια παρουσία τῆς Βούλας, ὁ Καραγάτσης θά στηλιτέψει μιά νοσηρή κοινωνική κατάσταση πού ἔβλεπε τή γυναίκα ὡς κατώτερο ὄν πού δέν δικαιοῦται νά ἔχει προσωπική ζωή. Ὁ πλατωνικός ἔρωτας τοῦ Γιούγκερμαν γιά τήν Βούλα γίνεται ἡ ἀπόδειξη τῆς πρόθεσης τοῦ συγγραφέα νά ἐξυψώσει τήν ἀγάπη ὡς μόνη πηγή τῆς ζωῆς, πού ὅμως τοῦ τήν στερεῖ ὁ θάνατος, «ὁ μεγάλος ἀφέντης, αὐτός πού κάνει τά μάτια γυάλινα».

Ἀκόμα πιό ἀμφιλεγόμενο πρόσωπο στό μυθιστόρημα εἶναι ὁ Καραμάνος, πού ἀδυνατεῖ νά κοινωνικοποιηθεῖ. Ὁ Καραμάνος εἶναι ὁ ἡττημένος, ἀντίθετα ὁ Γιούγκερμαν, ἐπιθετικός ἀπό τήν φύση του, εἶναι ὁ νικητής. Ἡ ἀγάπη του, ὅμως, γιά τόν φίλο του δέν μειώνεται καί ὁ Γιούγκερμαν θά εἶναι κοντά του ὥς τόν θάνατο.

Ὅ,τι ἀξίζει στόν *Γιούγκερμαν* εἶναι ἡ σκληρή ματιά πού ἔχει ὁ ἥρωάς του γιά τόν ἄνθρωπο καί τήν ζωή. Αὐτή ἡ ματιά εἶναι τό καθρέφτισμα ἑνός ὁλόκληρου κόσμου, ἑνός μέρους τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἑνός κοχλασμοῦ πού κρύβει ὅλες τίς δυνάμεις τοῦ κακοῦ καί ὅλα τα στοιχεῖα τῆς φθορᾶς. Εἶναι ἡ ματιά τοῦ συγγραφέα πού ἀναζητᾶ τήν λύτρωσή του μέσα ἀπό τήν στάση ζωῆς τῶν προσώπων πού ἐπινοεῖ. Τό δράμα τῶν ἡρώων του ἔχει ἀφετηρία τό δικό του δράμα, τήν δική του περιπέτεια ζωῆς. Γι᾽ αὐτό καί ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης θά γράψει πώς ὁ Μ. Καραγάτσης «... εἶναι ἕνας ἀπό τούς πιό ἀνθρώπινους πεζογράφους μας».

Ὅταν ἡ *Νέα Ἑστία* ἄρχισε νά δημοσιεύει τόν *Γιούγκερμαν*, τά πράγματα ἔγιναν δύσκολα γιά τόν Μ. Καραγάτση, πού ἤδη ἀντιμετωπιζόταν μέ δυσπιστία ἀπό πολλούς συντηρητικούς τῆς τότε ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ἀρκετοί ἀκαδημαϊκοί, καί κυρίως πατεράδες θυγατέρων, εἴτε προσπαθοῦσαν νά κρύβουν τό περιοδικό ἀπό τά σαλόνια τους, εἴτε ζητοῦσαν νά μήν τούς ἔρχεται σπίτι. «Ἔχουμε κορίτσια», παραπονιοῦνταν. Ὁ συγγραφέας ἀντιμέτωπος μέ τήν ἄτυπη κατηγορία τοῦ διαφθορέα.

Κατανοητές οἱ ἀντιδράσεις. Ἡ ἑλληνική κοινωνία μετά τό 1925, αὐτή πού εἶχε κάποια σχέση μέ τήν Λογοτεχνία, ἀλλά καί μέ τίς Τέχνες, εἶχε βρεθεῖ μπροστά σε νέες καί ἄγνωστες ἐκφράσεις: Ρεαλισμός, Ὑπερρεαλισμός, πρωτοποριακά κινήματα. Τό πλέον ἀπαγορευμένο θέμα τῶν δημόσιων συζητήσεων, ὁ ἔρωτας, ξεφυτρώνει ἀπρόβλεπτα σέ κείμενα πού σκανδαλίζουν πολλούς. Ἡ πολιτική ζωή τοῦ Μεσοπολέμου μόνο ἤρεμη δέν εἶναι. Ὁ Διχασμός συνεχίζεται,

τά κινήματα διαδέχονται τό ἕνα το ἄλλο. Τά μηνύματα πού φτάνουν στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Εὐρώπη, κάθε ἄλλο παρά συνηγοροῦν γιά ἕνα ἤρεμο μέλλον. Ἡ προσφυγιά, πού ἀκολούθησε τό τραγικό 1922, δίνει ἀγῶνα ἐπιβίωσης μέσα σέ συνθῆκες δραματικές. Ἄλλωστε, τό ἀτελείωτο *ΔΕΚΑ* τοῦ Μ. Καραγάτση ἀναφέρεται σ᾽ αὐτό.

Παρά ταῦτα, ὁ Μ. Καραγάτσης ἀναγνωρίζεται ὡς ἀσυμβίβαστος καί ἀπόλυτα ρεαλιστής. Ἀκόμα καί ὅσοι διαφωνοῦν μαζί του, τόν σέβονται. Καί εἶναι ἀκόμα νωρίς. Γιατί, μετά τόν *Γιούγκερμαν* θά ἀκολουθήσουν πολλά, ἀκόμα πιό ἀνατρεπτικά κείμενα, εἴτε ὡς διηγήματα καί νουβέλες, εἴτε ὡς μυθιστορήματα. Στά εἴκοσι χρόνια πού μεσολαβοῦν μέχρι τόν θάνατό του θά ταξιδέψει σέ πολλούς ἀστερισμούς. Ἀπό τούς παράνομους ἔρωτες τῆς κοινωνικῆς καθημερινότητας μέχρι τήν ἱστορία καί τήν θρησκεία. Συνήθως ἰχνηλατῶντας τίς μαῦρες πτυχές τους.

Διαβάζοντας καί ξαναδιαβάζοντας τό ἔργο του, ἀπό τά 12 μου μέχρι σήμερα πού ἀγγίζω τά 69, καταταλάζω στήν ἄποψη ὅτι ὁ Μ. Καραγάτσης ἦταν μιά ἀπεγνωσμένη φωνή διαμαρτυρίας, ἀπέναντι σέ ὅσα ἔκρινε στραβά, ἀνήθικα, διεφθαρμένα «χόρευαν» γύρω του. Καί ἦταν πολλά αὐτά. Γιά ὅσα τό κοινωνικό δεδομένο μποροῦσε νά ἀνεχτεῖ, μιλοῦσε καθαρά καί καταγγελτικά. Γιά ὅσα ἔκρινε πώς θά προκαλοῦσαν σφοδρές ἀντιδράσεις, ὅπως τό διήγημα «Μπουχούνστα» (τό Μεγαλοχώρι Τρικάλων), χρησιμοποιοῦσε τήν μυθοπλασία καί τά σύμβολα.

Γράφοντας γιά τά δεινά της Κατοχῆς, τούς λεγεωνάριους, τήν συνεργασία κάποιων Ἑλλήνων μέ τούς κατακτητές καί τήν ἀντιπαλότητα πού εἶχε ξεσπάσει στόν χῶρο τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων, στό «Μπουχούνστα», ἐκφράζει τήν πίκρα καί τήν ἀπόγνωσή του:

«Εἶναι χρόνια τώρα πού οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου ἐτούτου δέν ζοῦσαν πιά. Μόνο πεθαίναν ἤ πρόσμεναν τόν θάνατο σκοτώνοντας ἀνθρώπους. Ἦσαν τόσο μαῦρα τά μάτια καί τά χείλια τόσο γυμνά ἀπό αἷμα! Ἀκούστηκε πώς σ' ἕνα χωριό πού δέν ἀπόμεινε κανείς –Κούρνοβο τό λέγαν– βγῆκαν οἱ πεθαμένοι ἀπ' τά μνήματα καί γύρισαν στά σπίτια τους. Κάποια γυναῖκα –πού πέρασε ἀπό κεῖ καί δέν ἤξερε– ἦρθε σ' ἐπαφή μ' ἕναν ἀπ' αὐτούς. Καί στούς ἐννιά μῆνες, γέννησε τράγο μέ κεφάλι δεντρογαλιᾶς. Ἔτσι ὁ κόσμος κατάλαβε πώς οἱ Κουρνοβίτες εἶναι πεθαμένοι...».

Ὁ στενός του φίλος Γιῶργος Χατζηλᾶκος

Γιά τούς συμβολισμούς καί τόν «μαγικό» ρεαλισμό πού ἐντοπίζουν οἱ μελετητές τοῦ Καραγάτση, βρίσκω πλέον ἔγκυρα ὅσα μᾶς ἄφησε στό βιβλίο του *Οἰδιπόδειο σέ παραλλαγή* (ἐκδόσεις ΕΣΤΙΑ, 1998), ὁ Λαρισαῖος εὐπατρίδης, ὁ γεωπόνος Γιῶργος Χατζηλᾶκος, ἐπιστήθιος φίλος του Μ. Καραγάτση, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀφηγεῖται τά ὅσα κοινοί φίλοι διηγήθηκαν στόν Μ. Καραγάτση μιά βραδιά τσιπουροκατάνυξης σέ ταβέρνα τῶν Ταμπάκικων. Τά ἀντιγράφω ἀπό τό δυσεύρετο, πλέον, βιβλίο του:

«Τό σίγουρο εἶναι πώς τή βραδιά ἐκείνη στό τσιπράδικο τῆς Λάρισας, στά Ταμπάκικα, ὁ Μ. Καραγάτσης συνέθεσε (δέν λέω ἐμπνεύστηκε, οὔτε συνέλαβε), τήν "Μπουχούνστα", τό παλαβό διήγημά του. Μή γελαστεῖς καί πεῖς πώς εἶναι σχιζοφρενικό, μήν κάνεις τέτοιο λάθος. Οὔτε νά δεχτεῖς τούς ἰσχυρισμούς του πώς τάχα εἶναι μιά παράξενη, μιά ἰδιότροπη, μιά ἀνισόρροπη ἱστορία. Πῶς ὅλα αὐτά πού γράφονται εἶναι, καθώς ὁ συγγραφέας δηλώνει, "ἄρρητα θέματα, κουκιά μαγειρεμένα". Ὄχι. Μήν τό πεῖς, μήτε νά τό σκεφτεῖς.

»Εἶναι ἡ παρέα μας τή νύχτα ἐκείνη, μέ τήν τσιπουροποτισμένη εὐφρόσυνη διάθεση ὅλων μας στήν ἀρχή, εἶναι τό κατρακύλισμα στήν ἄβυσσο τῆς μελαγχολίας στό τέλος. Ἐκεῖ στήν "Μπουχούνστα" θά βρεῖς τόν γεωπόνο, τόν μαθηματικό καί τούς ἄλλους πού κουβεντιάζουν γιά τόν Λιάπκιν (ὅλοι τόν γνώριζαν, μερικοί εἶχαν προσωπικές σχέσεις μαζί του), τόν Ραμπουτίκα, τό πρωτοπαλίκαρο τῶν λεγεωνάριων τῆς περιοχῆς μας, ἕναν ἀχαρακτήριστο βλάχο, τυχοδιώκτη. Ὁ Μ. Καραγάτσης τό 'πιασε ἀκούγοντάς μας. Εἶδε πώς τό κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ τραμπούκου αὐτοῦ ἦταν ἡ γκλίτσα καί θά τό διαπιστώσεις διαβάζοντας τήν "Μπουχούνστα". Μ' αὐτήν τήν ὀζώδη μαγκούρα, ὄχι μόνο ἔδερνε ἀλλά καί σκότωνε ὅποιον ἀντιστεκόταν στήν θέλησή του. Ἕναν τέτοιο σκοτωμό θά εἶχε ὁ Μετσοβίτης βλάχος εὐπατρίδης (ἐννοεῖ τόν Εὐάγγε-

λο Ἀβέρωφ-Τοσίτσα καί τό μυθιστόρημά του "Ἡ φωνή τῆς Γῆς"), ἀργότερα ὑπουργός, ἀπό τούς ρυθμιστές τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Θά τόν ἀπόσωνε τόν Βαγγέλη ὁ Ραμπουτίκας στήν κεντρική πλατεία τῆς πόλης, ἄν ψυχραιμότεροι (ἀπό αὐτά τά φασιστόμουτρα) δέν μπαίναν στήν μέση, μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους καί αὐτοί βέβαια.

»Ἀκόμα καί σκηνές ἀπό τό λαϊκό δικαστήριο τῆς Ἀργαλαστῆς θά δεῖς στήν "Μπουχούνστα". Ἐκεῖ εἶναι, τότε πού σπάραξε ἡ καρδιά τοῦ Βασίλη Φόμιτς Σολομόνοφ ἀντικρίζοντας τόν Στεπάν Ντμίτριεβιτς καί συλλογίστηκε: "Πολύ παράξενη ἡ ζωή στούς στερνούς τούτους χρόνους. Πολύ ἀλλόκοτη καί παράλογη...", τότε πού "...τό θάνατο σπέρναμε καί τό θάνατο θερίζαμε", λόγια τοῦ ταβερνιάρη τῆς ὁδοῦ Βάκχου τή βραδιά ἐκείνη, μεταφερμένα στήν "Μπουχούνστα".

»Στήν "Μπουχούνστα", ἄν λίγο σταθεῖς, θά δεῖς καί τόν συγγραφέα μας. Εἶναι αὐτός πού ὅταν ρωτιέται:

-Πῶς μπορεῖς νά κοροϊδεύεις τό χάρο; Ἀπαντάει:

-Χμ... Αὐτό ἀναρωτιέμαι κι ἐγώ... Νά δοῦμε ὅμως ὡς πότε θά βαστάξει. Τό πόσο βάσταξε τό 'δαμε ἐμεῖς πού ἀπομείναμε. Λίγα χρόνια μετά τήν βραδιά ἐκείνη. Τό '60 μᾶς ἄφησε, κι αὐτό πολύ μᾶς στοίχισε...».

Ὁ Γιῶργος Χατζηλᾶκος ἀναγνωρίζει ὅλα τα πρόσωπα τῆς «Μπονχούνστα», πού εἶναι μεταφορές προσώπων πού συνδέονταν μέ τήν συντροφιά τοῦ συγγραφέα. Τό ἕνα μάλιστα, ὁ Πέτια, ἦταν μέχρι πρίν χρόνια ὁ γνωστός στούς παλιότερους Λαρισαίους, Μάχος ἤ Φόν Τέλεμακ, πού ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Χατζηλᾶκος, ὅταν τόν στρίμωξαν οἱ ΕΑΜίτες στήν πλατεία Ταχυδρομείου *«καί τόν ἀπείλησαν οἱ ἰνστρούκτορες τοῦ ΕΑΜ, τοῦ μίλησαν ἔξω ἀπό τά δόντια: "...πρόσεξε, κακομοίρη μου... δέν μᾶς ξέρεις ἀπ' τήν καλή... δέν τό 'χουμε καί πολύ... καί πρόσεξε γιατί ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή...", ἔ τότε κι ἐκεῖνος ἀπάντησε θαρραλέα καί χωρίς περιστροφές: "...τήν ἔχω χεσμένη τήν Κεντρική σας Ἐπιτροπή". Θά τή δεῖς τή θαρραλέα αὐτή ἀπάντησή του στήν "Μπουχούνστα"».*

Ὁ Γιῶργος Χατζηλᾶκος μᾶς πληροφορεῖ πώς ὁ Μ. Καραγάτσης ὑπῆρξε μανιώδης θηρευτής ἀνθρώπινων ἱστοριῶν, ὅπου κι ἄν τίς συναντοῦσε αὐτές. Καί ἀκόμα μέσα ἀπό συμβολισμούς ἤ ἀλλόκοτα παραμύθια, ἔβγαζε τίς πικρότατες ἀλήθειες:

«Εἶχε γίνει πολύ παράξενη ἡ ζωή τούς στερνούς τούτους χρόνους. Πολύ ἀλλόκοτη καί παράξενη. Ὅλος ὁ κόσμος ἔπαιζε καρπαζιές μέ τόν Χάρο, σά νά 'ταν μακαντάσης παλιόφιλος. Κάτι τάχα κυνηγούσαμε γιά τή ζωή. Καί μόνο θάνατο κυνηγούσαμε. Τόν θάνατο σπέρναμε, τόν θάνατο θερίζαμε».

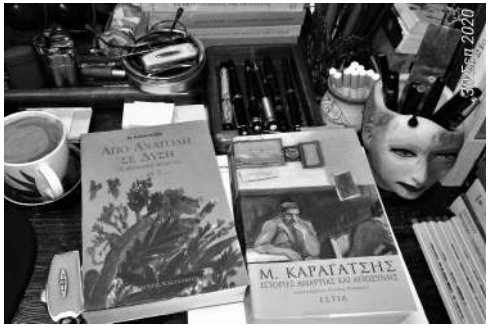

Πολυγραφότατος, ἀλλά καί ἀλύτρωτος

Ἡ παραγωγή του μεγάλη, καί ὄχι μόνο λογοτεχνική. Κριτικές θεάτρου (τό 1946 ἀνέλαβε τήν θεατρική στήλη τῆς ἐφημερίδας *Βραδυνή*, ἐνῶ τόν ἴδιο χρόνο ἀνεβαίνει καί στό θέατρο τό ἔργο του *Μπάρ Ἐλντοράδο* πού δέν σημείωσε ἐπιτυχία), πολεμικές ἀνταποκρίσεις ἀπό τά βουνά τοῦ Γράμμου καί τοῦ Βίτσι, ὅπου ὁ ἐμφύλιος πόλεμος βάδιζε πρός τό τέλος του, ταξιδιωτικά (Ἀγγλία, Γαλλία, Τουρκία, Αἴγυπτο, Ἀνατολική Ἀφρική). Ἐπιχειρεῖ χωρίς ἐπιτυχία καί στόν κινηματογράφο, ὑπογράφοντας τό σενάριο καί τή σκηνοθεσία τῆς ταινίας «Καταδρομή».

Σταματῶ γιά λίγο στά ταξιδιωτικά του. Στήν Κωνσταντινούπολη, γράφοντας ἕνα κείμενο μέ τίτλο «Ἡ μάχη τῆς πίστεως» ἐξομολογεῖται τήν *«λαχτάρα πότε θά ἰδῶ τήν Ἁγιά Σοφιά. Πότε θά διαβῶ τήν πύλη τήν βασιλική. Πότε θά νιώσω νά σχηματίζεται, ὁλόγυρα ἀπό τό εὐτελές σαρκίο μου, τό θεώρημα τῆς χρυσῆς ὕλης καί διαλαλεῖ ὅτι τό μή πεπερασμένο χάος μόνο μέ τό πεπερασμένο τῆς ὕλης ἀποδείχνεται. Πότε ἡ ἑλληνική ψυχή μου θά σμίξει σφιχτά μέ αὐτήν τήν ὕλη, τήν διαποτισμένη μέ δεκαπέντε αἰώνων τραγικό ἑλληνικό μεγαλεῖο. Ἔτσι ἔσκυψα τό κεφάλι στό πεπρωμένο. Καί πῆρα τόν δρόμο τῆς Ἁγια-Σοφιᾶς.*

»Ἦταν πρωί ὅταν μπῆκα τρέμοντας σύγκορμος στήν Ἁγια-Σοφιά. Καί μεσημέρι ὅταν ἔφυγα γιά νά πάω στά Πατριαρχεῖα. Ὁ δρόμος εἶναι μακρύς, στήν ἄλλη ἄκρη τῆς πόλης – στό Φανάρι. Εἶναι ὁ δρόμος πού πῆρε ἐκεῖνο πού ἀπέμεινε –τότε– ἀπό τήν ὀργανωμένη ὑπόσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιά νά κρυφτεῖ ταπεινά καί νά ἐπιζήσει, νά φυτοζωήσει, φυλάγοντας μέ δέος τήν ἱερή φλόγα πού σιγόκαιγε τρεμουλιάζοντας, πού μιά στερνή πνοή τῆς ζοφερῆς θεομηνίας κίνδυνος ἦταν νά τήν σβήσει. Ἐκεῖ, στά ταπεινά κτίρια τοῦ Φανα-

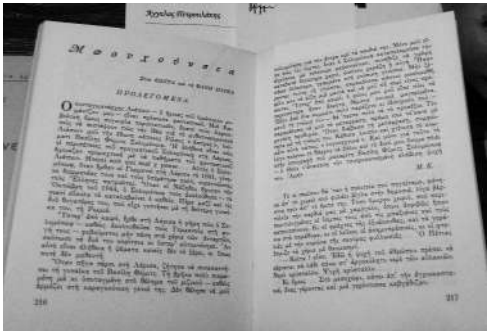

ριοῦ, τά σφιγμένα στόν ἐλάχιστο βραχνιασμένο χῶρο, πού περιστοιχίζουν ἕναν ἀκόμα πιό ταπεινό ναό, ὁ ἑλληνισμός ἔδωσε τήν μεγαλύτερη, τήν πιό σκληρή, τήν πιό ἀπελπισμένη, ἀλλά καί τήν πιό δοξασμένη μάχη, τῆς ἱστορίας του. Μάχη πού κράτησε σταθερά τέσσερις αἰῶνες. Μάχη σιωπηλή, ὕπουλη, πεισματική, περιτυλιγμένη, στήν πορφυρή φλόγα τῆς πίστεως, στό μαῦρο καπνό τοῦ πάθους. Πολεμιστές δέν ἦταν ἄνθρωποι μέ πανοπλίες ἀλλά ἄνθρωποι μέ ράσα. Θύματα δέν ἦταν οἱ ἄνθρωποι πού ἔχαναν τή ζωή τους, μά ἐκεῖνοι πού ἔχαναν τά ἰδανικά τους. Κέδρος της δέν ἦταν μιά πόλη, μιά ἐπαρχία ἤ ἕνα κράτος, ἀλλά ἕνας λαός μέ τίς ἰδέες του καί τόν πολιτισμό του. Χάσιμό της δέν ἦταν μιά ἀλλαγή ἤ ἕνα σβήσιμο συνόρων, ἀλλά μιά ὀπισθοδρόμηση τῆς ὑδρογείου μέσα στό διάστημα τῆς Ἱστορίας.

»Φτάνω μπροστά στήν ἐξωτερική πύλη. Κοιτῶ. Εἶναι τριπλή. Οἱ δυό πλαϊνές εἴσοδοι ἀνοιχτές. Ἡ κεντρική κλειστή. Ἀνθρώπου πόδι δέν τήν διάβηκε ἐδῶ καί ἑκατόν τριάντα ἀκριβῶς χρόνια· δηλαδή ἀπό τήν μέρα πού τήν στόλισε τό αἰωρούμενο κουφάρι τοῦ Γρηγορίου Ε΄, δίνοντας δοξασμένα νικηφόρο τέλος στή σιωπηλή μάχη τῶν 468 χρόνων. Ἀπό τούτη τή στιγμή –καί γιά ἕνα αἰῶνα– τό λόγο τόν εἶχαν τά ὅπλα. Τώρα σώπασαν κι αὐτά. Ὁ μεγάλος πόλεμος πῆρε τέλος ὁριστικό, ἀφοῦ ἔκρινε τελειωτικά τήν μοῖρα τῶν δυό ἀντιπάλων. Ὅ,τι ἦταν νά κερδηθεῖ ἤ νά χαθεῖ κι ἀπό τίς δυό μεριές, κερδήθηκε καί χάθηκε. Μά ἡ κεντρική πύλη τοῦ Πατριαρχείου ἀπομένει σφαλιστή κι ἀδιάβατη, μνημεῖο ἱερό καί καθαγιασμένο τῆς μεγαλύτερης κι ἐνδοξότερης μάχης πού ἔδωσε ὁ Ἑλληνισμός γιά τή ζωή του, τῆς μάχης τοῦ Φαναριοῦ...».

Ἐδῶ θέλω νά σημειώσω ὅτι ὁ αἱρετικός, ὁ ἀμφισβητίας, ὁ πικρόχολος –συχνά– Μ. Καραγάτσης, ἔδωσε, πρίν ἀπό ἑξῆντα καί περισσότερα χρόνια, τήν πλέον ἀποστομωτική ἀπάντηση σέ ὅλους τούς νέους ἱστορικούς πού στηλιτεύουν τόν ρόλο τοῦ Πατριαρχείου καί τῆς Ὀρθοδοξίας στά προεπαναστατικά χρόνια.

Συνιστῶ, σέ ὅσους ἐπαίρονται ὅτι θαυμάζουν τόν Καραγάτση, κάνοντας ἀναφορές στόν Λιάπκιν καί τόν Γιούγκερμαν, νά σκύψουν καί πάνω σε ἄλλα του κείμενα, γιά νά γνωρίσουν καί τόν ἄλλο Μ. Καραγάτση, τόν ἱστορικό (ἔγραψε καί βιβλίο ἱστορίας), τόν χριστιανό, πού συνομιλεῖ μέ τόν Παπαδια-

μάντη («Ὁ ἄνθρωπος μέ τό κανελί πανωφόρι»), τόν δίκαιο κριτή. Εἶναι μικρά διαμάντια τά διηγήματά του. Εἶναι πραγματικό χρυσάφι τά ταξιδιωτικά του. Οἱ κριτικές θεάτρου εἶναι ἐπίσης κοσμήματα, πού διδάσκουν στούς σύγχρονους θεατροκριτικούς πῶς μπορεῖ ἕνας στοχαστής νά προσεγγίσει τό Θέατρο.

Στόν δρόμο τῆς ἀθανασίας...

Τό 1958, πρωτοδημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα *Ἀκρόπολη* τό *Μυθιστόρημα τῶν Τεσσάρων*, πού γράφει μαζί μέ τόν Ἄγγελο Τερζάκη, τόν Ἠλία Βενέζη καί τόν Στράτη Μυριβήλη. Εἶναι ἡ χρονιά πού, στά πενῆντα του, ἀρχίζει νά βλέπει τό τέλος του. Στίς 8 Νοεμβρίου παθαίνει καρδιακή προσβολή. Κλείνεται στόν ἑαυτό του. Προαισθάνεται πώς βαδίζει πρός τό τέλος. Ἀποξενώνεται καί δουλεύει μέ ἀκόμα μεγαλύτερο πεῖσμα. Τήν προθανάτια ἀγωνία του τήν βιώνουν ἀκόμα πιό ἔντονα ἡ σύζυγος καί ἡ κόρη του. Λίγο μετά ξεκινᾶ νά γράφει τό *ΔΕΚΑ*, ἕνα μυθιστόρημα διαφορετικό ἀπό τά προηγούμενα, σέ ὕφος καί θεματική. Ὅλα αὐτά μέχρι τά χαράματα τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1960, πού πεθαίνει ὕστερα ἀπό πολύωρη κρίση ταχυκαρδίας, στά 52 του.

Κηδεύεται στίς 15 Σεπτεμβρίου, στό πρῶτο νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν. Στόν τάφο του χαράζεται τό ἐπίγραμμα ἀπό τό ἔργο του *Τό μεγάλο συναξάρι*: «Οἱ μοναδικές ὀμορφιές εἶναι προνόμιο τοῦ θανάτου».

Ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης, ἀπό τά μεγάλα πνευματικά ἀναστήματα τῆς ἐποχῆς, θά δώσει ἐπιγραμματικά μιά εἰκόνα τοῦ δρόμου πρός τήν αἰωνιότητα, πού θά βαδίσει ὁ Καραγάτσης, ὁ ὁποῖος, μεταθανάτια, λατρεύτηκε καί διαβάστηκε πολύ περισσότερο ἀπό ὅσο ζοῦσε:

«Τό μνῆμα τοῦ Καραγάτση δέν θά μείνει ποτέ ἀνανθό καί νοερά καί πραγματικά. Θά ᾽χει τούς προσκυνητές του κι ἀπ᾽ τούς τωρινούς κι ἀπ᾽ τούς μελλούμενους. Κάποιο πορφυρό σάν ἀπό αἷμα λουλούδι –τό σύμβολο τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς– θ᾽ ἀνθίζει πάντα πάνω ἀπ᾽ τό μνῆμα του».

Ἦταν ὁ πιό προικισμένος ἀπ᾽ ὅλους μας

Θεωρῶ χρήσιμο νά παραθέσω ἕνα κείμενο-μνημόσυνο τοῦ Στράτη Μυριβήλη, ἕναν χρόνο μετά τόν θάνατο τοῦ Μ. Καραγάτση, πού δημοσιεύθηκε στίς 15 Ὀκτωβρίου 1961, στήν *Νέα Ἑστία* (τεῦχος 823):

«Μέ τό χαμό τοῦ Καραγάτση, τά Ἑλληνικά Γράμματα στερήθηκαν μιά ἀπό τίς πιό ξεχωριστές καί πιό ἰδιότυπες μορφές τῆς λογοτεχνίας μας. Ἦταν ἕνα γνήσιο ταλέντο, πού μέ χαρά χειροκροτήσαμε τήν ἐμφάνισή του στά 1933.

Ἀπό τότες τό ἀναγνωστικό κοινό δέν ἔπαψε νά δέχεται κάθε λίγο καί λιγάκι τά μηνύματά του. Μυθιστορήματα, διηγήματα, δημοσιογραφικές κριτικές, ἱστορικά μελετήματα, ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις, ἀπ᾽ ὅλα.

»Μιά πλούσια ἰδιοσυγκρασία πού τήν κατεῖχε μιά ἀνάγκη καί ἕνας πυρετός ἐκφράσεως καί δημιουργίας πού δέ χόρταινε, πού δέ σύχαξε, πού δέν καταλάγιαξε σέ καμιάν ἐκδήλωσή της. Παρακολουθῶντας κανείς αὐτή τή ραγδαία πνευματική ἐμφάνιση, πάει νά πιστέψει πώς ὑπῆρχε μιά μυστική διαίσθηση μέσα του, πού τοῦ ᾽λεγε νά κάνει γρήγορα, νά βιαστεῖ, γιά νά προφτάσει νά πεῖ ὅσα εἶχε νά πεῖ, πρίν ἡ μοίρα τοῦ τσακίσει τήν πέννα στά χέρια του τόσο νωρίς.

»Πολλές φορές τό ὕφος του ἦταν πρόχειρο, ἀδούλευτο, στερημένο ἀπό τήν τελειωτική ἐπεξεργασία ἐκείνη πού δείχνει τήν ἱκανοποίηση τοῦ δημιουργοῦ, πού δέν ἀφίνει τά χειρόγραφά του πρίν τούς δώσει τή μορφή πού θά τόν ἠρεμήσει. Γι᾽ αὐτό καί συχνά ξανάπιανε ἕνα ἐκδομένο ἔργο καί τό μετάπλαθε. Ὁ Καραγάτσης ἦταν ὁ πλούσια προικισμένος λογοτέχνης, πού πέρασε βιαστικός σάν λαμπρό μετέωρο ἀπό τό στερέωμα τῆς νέας μας λογοτεχνίας.

»Ἦταν ὁ πιό προικισμένος ἀπ᾽ ὅλους μας, ὁ πιό ἐργατικός, ὁ πιό συνθετικός, ὁ πιό γνήσιος μυθιστοριογράφος. Κανένας ἄλλος μας δέν μποροῦσε νά στήσει τό μύθο καί νά κινήσει τούς ἥρωές του μέ τόση εὐκολία καί μέ τόση ἀληθοφάνεια. Ἦταν ἐκπληκτικές οἱ ἱκανότητές του στή δημιουργία ἀτμοσφαίρας καί στήν ἐπινόηση πειστικῶν ἐκ πρώτης ὄψεως καταστάσεων.

»Ὁ Καραγάτσης ἦταν μιά σύντομη καί θετική παρουσία, πού τό πέρασμά του ἀπό τά Νεοελληνικά Γράμματα ἐσφράγισε γιά πάντα τή μεταπολεμική μας λογοτεχνία».

Ἀνῆκε στούς ἄδολους ἀφηγητές

Ἰδιαίτερη ἀξία ὅμως ἔχει τό σημείωμα τοῦ ἰδιαίτερα συντηρητικοῦ διανοούμενου, μεγάλου κεφαλαίου τῆς Λογοτεχνίας μας, Ἄγγελου Τερζάκη, πού δημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ* στίς 13 Σεπτεμβρίου 1961, ὡς πνευματικό μνημόσυνο γιά τόν ἕναν χρόνο ἀπό τόν θάνατο τοῦ Μ. Καραγάτση:

«Ὁ Χρόνος κυλάει μέ ἄνιση ταχύτητα. Δέν συνεπῆρε, δέ θόλωσε τήν παρουσία τοῦ Καραγάτση μέσα στό δωδεκάμηνο τοῦτο διάστημα ἀπό τόν θάνατό του, πού συμπληρώνεται αὔριο. Ὁ ἄνθρωπος εἴταν πολύ ζωντανός γιά νά σβηστεῖ ἀπό τόν ἀέρα γύρω μας, ὁ συγγραφέας εἶχε νά πεῖ πολλά ἀκόμα μέ τόν ἀκατάστατο πληθωρισμό του. Ὁ πληθωρισμός αὐτός εἴταν τό ἐχέγγυο, τό προ-

τέρημα καί μαζί τό ὅριο τοῦ Καραγάτση. Ἐχέγγυο γιατί ἔπειθε. Προτέρημα γιατί τροφοδοτοῦσε σταθερά τόν οἶστρο του. Ὅριο γιατί τοῦ στεροῦσε τό μέτρο.

»Συλλογίζομαι συχνά, καθώς κάνω μιά προσπάθεια νά παρακολουθήσω μιά πλευρά τῆς σύγχρονης πεζογραφίας, πώς μαζί μέ ἰδιοσυγκρασίες σάν τοῦ Καραγάτση πάει, θά ἔλεγε κανένας, νά ἐξαφανιστεῖ σιγά-σιγά ἕνας τῦπος συγγραφέα προικισμένου μέ ὑψηλή αὐθεντικότητα, ἀνεξάρτητη ἀπό τά συγκεκριμένα ἐπιτεύγματά της: Ὁ τῦπος τοῦ συγγραφέα ἀφηγητῆ ἄδολου, πηγαίου, θά ἔφτανε νά πῶ "παιδικοῦ". Ἡ ἐποχή μας, καί σάν προπομπός ἀκόμα τῶν ἐρχόμενων καιρῶν, ὅπως μοιάζει, φέρνει στήν ἐπιφάνεια, ἄλλες ἰδιοσυγκρασίες, μικτές, σύνθετες, πονηρεμένες, ἐγκεφαλικές, ἀλγεβρικές. Τό πεζογράφημα, τό μυθιστόρημα, στά χέρια τους γίνεται ἀλληγορία, ὑπαινιγμός, αἴνιγμα, συμβολική ἐξίσωση, κεφαλοθραύστης, ὁτιδήποτε θέλετε ἔξω ἀπό ἀφήγημα. Κατασκευάζονται καί θεωρίες γιά νά τό στηρίξουν, νά τό νομιμοποιήσουν, πρᾶγμα καθόλου δύσκολο, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει στόν κόσμο ἄποψη, ἀκόμα καί ἡ πιό αὐθαίρετη, πού νά μή μπορεῖ νά ὀργανωθεῖ σέ θεωρία, σώνει νά τό θέλει. Τό σταθερό γνώρισμα αὐτοῦ τοῦ τύπου πεζογραφήματος εἶναι πώς ὅταν διακόψετε τήν ἀνάγνωσή του, δέν δοκιμάζετε ὕστερα καμιά λαχτάρα νά τή συνεχίσετε. Τό πολύπολύ νά νιώθει μιά τέτοια περιέργεια ὁ ἐπαγγελματικά ἐνδιαφερόμενος, δηλαδή ὁ νεαρός συγγραφέας ἤ κρυπτοσυγγραφέας. Καμμιά ἀναλογία ὅμως μέ τό αἴσθημα εὐδαιμονίας, τή βαθειά κι ἀνέφελη ἐκείνην ἡδονή πού ἔκανε τόν ἀναγνώστη τῆς πηγαίας πεζογραφίας νά βυθίζεται στό ρεῦμα της καθώς σέ θερμό λουτρό καί νά νιώθει τή ζωή του ν' ἀναδιπλώνεται σέ μίαν ἄλλη δευτέρου βαθμοῦ ζωή γεμάτην μεθυστικά βιώματα καί συναρπαστικές γνωριμίες. Θά ἔλεγα πώς ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος πάει νά στερηθεῖ μίαν ἀνθρωπιά καί μιά προσήνεια πού εἴταν ἀκριβῶς οἱ ἀποχρῶντες λόγοι τῆς παρουσίας της στόν κόσμο.

»Ὁ Καραγάτσης ἀνῆκε στούς ἄδολους ἀφηγητές. Ὁποιαδήποτε "προθεση" κι ἄν ἔβαζε πότε-πότε, ἐκ τῶν ὑστέρων, στά κείμενά του, δέν κατόρθωνε, εὐτυχῶς, νά πείσει πώς εἶναι αὐτή καί ἡ ἀφετηρία του. Ὁ ἐπιστημονισμός τοῦ εἴταν ὄψιμος, ἀναφομοίωτος, πίσω ἀπό τόν ὑπερτονισμένο πανσεξουαλισμό του ἔβλεπες συχνά το πεῖσμα, τήν ἐπιθυμία τοῦ πειραχτηρίου νά σκανταλίσει τούς πουριτανούς ἤ τούς ὑποκριτές. Μή λησμονοῦμε πώς ἐπιστημονίζουσες ἀφέλειες εἶχαν ἀκόμα καί οἱ μέγιστοι τῆς μυθιστοριογραφίας! Ὁ Ζολά νόμιζε πώς κάνει βιολογία, ὁ Μπαλζάκ κοινωνιολογία, ὁ Τολστόι ἔφτασε ν' αὐτοκαταργηθεῖ ἀπό τήν ψύχωση τῆς ἠθικῆς διδαχῆς.

»Ὅλ' αὐτά εἶναι φαινομενικές μόνον ἀντιφάσεις. Στήν οὐσία κάνουν κατάδηλη τή θεμελιακή ἰδιότητα τοῦ γεννημένου μυθιστοριογράφου, τήν ἀφέλεια,

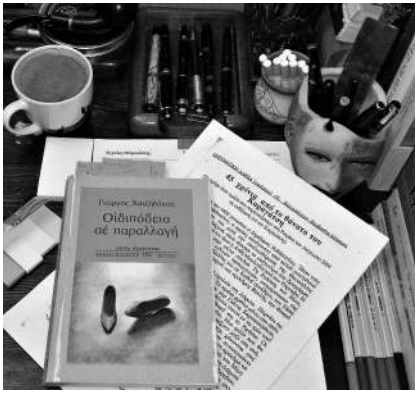

τήν εὐπιστία. Ξεγελιέται, πιστεύει σέ μίαν "ἀποστολή" μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ξεγελιέται καί πιστεύει στά πρόσωπα πού ξεπηδᾶνε μεσ' ἀπό τή φαντασία του κι ἀπό τό σκοτεινό του ἔνστικτο. Στήν ἀφόρητη κοινοτοπία, νά θυμίσω τό κλασικό ἀνέκδοτο τοῦ Μπαλζάκ, πού διέκοψε ἕνα φίλο του, καθώς ἐκεῖνος τοῦ ἀνιστοροῦσε τά βάσανά του, γιά νά τοῦ πεῖ: "Ἄς γυρίσουμε τώρα στήν πραγματικότητα. Μέ ποιόν νά παντρέψουμε τήν Εὐγενία Γκραντέ;".

»Τήν ἔνταση αὐτή τῆς δημιουργικῆς αὐθυποβολῆς τή δοκιμάζει κάθε γνήσιος μυθιστοριογράφος, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε γνήσιος δραματικός ποιητής. Ἡ ἐπινόηση τῆς τελευταίας φιλολογικῆς ὥρας νά καταργηθοῦν, τόσο στό μυθιστόρημα ὅσο καί στό δράμα, τά ζωντανά πρόσωπα, οἱ χαρακτῆρες μέ ταυτότητα κι ὁλοκληρία, γιά νά προβληθεῖ στή θέση τους τό διαλυτικό στοιχεῖο τῆς σύγχρονης ψυχῆς ἤ καί ἡ ὀντολογική της ἀοριστία, εἶναι "θέσεις" ἐνδιαφέρουσες ἀλλά καί ξένες στήν πραγματική φύση τοῦ δημιουργικοῦ δαιμόνιου. Ὁ γεννημένος μυθιστοριογράφος ξεκινάει βασικά ἀπό ἕνα στοιχεῖο θετικό: Ἀπό ἕνα ὅραμα πού τό ἀπαρτίζουν ὑποκατάστατα τῆς ζωικῆς ἐμπειρίας: ἄνθρωποι καί γεγονότα, πρόσωπα καί περιστάσεις. Αὐτά ὅλα μαζί, στόν ἀμοιβαῖο συσχετισμό τους, ἀναδίνουν ἕνα προσωπικό ἄρωμα καί λούζονται σ' ἕνα εἰδικό φῶς: Εἶναι ἡ "ἀτμόσφαιρα" τοῦ μελλογέννητου ἔργου. Ὁ ποιητής ζωῆς συγκινεῖται ἀπό τήν ἀτμόσφαιρα ἀκριβῶς αὐτήν, δηλαδή ἀπό τήν πεμπτουσία τοῦ διάχυτου ἀνθρώπινου στοιχείου. Συγκινεῖται καί δοκιμάζει ἐπιταχτική τήν παρόρμηση νά τήν ἀνακοινώσει. Ἡ ἀνακοίνωση, εἶναι τό ἔργο.

»Βρίσκουμε στόν Καραγάτση τήν εὐπιστία τούτη, τή σημαδιακή, τοῦ μυθιστοριογράφου. Τή συναντούσαμε στόν ἄνθρωπο, τότε πού ζοῦσε, νά ἐκδηλώνεται σά μιά μανία του ν' ἀφηγεῖται προφορικά, στίς φιλικές του ἐπαφές, τίς ἱστορίες πού ἔπλαθε. Τ' ἀνιστοροῦσε ὅλ' αὐτά διεξοδικά, μ' ἐπιμονή, λεπτομέρειες, συνεπαρμένος. Τό πρόσωπό του, τότε, ἔφεγγε, τό χαμόγελό του γινόταν παιδικά πονηρό, καταθαμπωμένο. Κι ἐμεῖς, εἴτε τόν παρακολουθούσαμε, εἴτε κάναμε πώς τόν παρακολουθοῦμε, συλλογιζόμασταν πώς μέσα του στοιχειώνει τή στιγμή τούτη τό προαιώνιο δαιμόνιο τοῦ παραμυθᾶ, πού ζεῖ σύγκαιρα σέ δυό διαφορετικά ἐπίπεδα, στήν πραγματικότητα καί στήν ὑπερπραγ-

ματικότητα. Καί πώς γι᾽ αὐτόν ἡ πρώτη ὑπάρχει μόνο καί μόνο γιά νά τροφοδοτεῖ τή δεύτερη.

»Ἐνόσω ζοῦσε, τόν διάβαζαν πολύ καί τόν ἐπέκριναν. Ὅταν πέθανε, τόν ἀνέβασαν στά σύννεφα, τόν μεταχειρίστηκαν γιά μέτρο. Πολύ φυσικά ὅλ᾽ αὐτά: ζοῦμε ἀκόμα τήν ὥρα τοῦ πάθους. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὡστόσο νά θυμίσω ὅ,τι παρατηροῦσα κι ἕνα χρόνο πρίν ἀπό σήμερα: Πώς ὅποιος ἐνδιαφέρεται εἰλικρινά καί τίμια νά κάνει Ἱστορία, πρέπει νά συγκρίνει μέ ὅ,τι ἔχει προηγηθεῖ προπάντων, γιατί ἡ Ἱστορία εἶναι ἀνέλιξη ὀργανική.

»Ὁ Καραγάτσης, τήν ὥρα πού ἦρθε στό προσκήνιο, εἶχε νά πεῖ τό λόγο του. Καί τόν εἶπε. Ἀντί νά τοῦ ζητᾶμε ὅ,τι δέν εἶχε σκοπό νά δώσει, ἤ νά τοῦ φορτώνουμε ὅ,τι δέν τοῦ ἀνῆκε, καλλίτερα θά εἴταν νά ξεκρίνουμε νηφάλια ἐκεῖνο πού τόν χαρακτήριζε. Εἴταν ἀρσενικό κι ὡραῖο. Δέν θά προθυμοποιηθῶ νά τό ἐξηγήσω ἐδῶ, γιατί δέν εἶναι ἔργο τῶν συνοδοιπόρων νά συμπεραίνουν. Καταθέσεις μονάχα μποροῦν καί πρέπει νά κάνουν, χρήσιμες γιά τήν κρίση τῆς Ἱστορίας. Κι ἔπειτα θά ἐξομολογηθῶ καί τοῦτο: Προτιμῶ νά κρατήσω τό μυστικό, νά πάρω μαζί μου τό σύνθημα τοῦ καιροῦ μου. Ἄν οἱ νεώτεροι θέλουν, δέν ἔχουν παρά νά τό ἀναζητήσουν καί νά τό ἀνακαλύψουν μέ τή γόνιμη ἔρευνα πού ἀποκρυπτογραφεῖ τίς ἐποχές καί δίνει φωνή στά χείλη ἐκείνων πού ἔχουν φύγει. Ἄν πάλι τό θεωροῦν ἄσκοπο, ἄν τό περιφρονήσουν, εἶναι ὁλότελα περιττό νά τό ἔχει καταδώσει ἕνας στρατιώτης τῆς φρουρᾶς πού τό τήρησε ἐπειδή πίστευε πώς εἶχε κάτι νά διαφυλάξει».

Ὁ περισσότερο Εὐρωπαῖος συγγραφέας μας

Ὅμως ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι ἕνα κείμενο τοῦ Γιάννη Χατζίνη (γιά τόν ὁποῖο δέν ἔτρεφε ἀγαθά συναισθήματα ὁ Καραγάτσης), στήν *Νέα Ἑστία*, στίς 15 Ὀκτωβρίου 1961 (τεῦχος 823):

«Ὁ Μ. Καραγάτσης ἔχει πάρει πρό πολλοῦ (ἀπό τό πρῶτο κιόλας βιβλίο του, τόν ἐκπληκτικό ἐκεῖνον "Συνταγματάρχη Λιάπκιν") τή θέση πού τοῦ ταιριάζει μέσα στή λογοτεχνία μας. Εἶναι ἀπό τίς πρῶτες-πρῶτες, χωρίς νομίζω ἀντίρρηση ἀπό πουθενά. Ἀλλά καθεμιά ἀπ᾽ αὐτές τίς θέσεις κορυφῆς ἔχει καί τόν ἰδιαίτερο λόγο της, πού μπορεῖ νά βρίσκεται σέ μιά πλήρη ἀντίθεση μέ τίς ἀξίες πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἄλλες. Γι᾽ αὐτό καί δέν εἶναι πάντα εὔκολη ἡ ἀλληλοαναγνώριση, θέλω νά πῶ ἡ ἀμοιβαιότητα στήν ἐκτίμηση τοῦ στοιχείου ζωῆς μέ τό ὁποῖο ἡ καθεμιά ἀπό τίς θέσεις αὐτές ἐπιδιώκει τήν ἐπιβίωσή της.

»Ἡ παρατήρηση αὐτή ἔχει μιά ἰδιαίτερη σημασία προκειμένου γιά τόν Καραγάτση, πού περισσότερο ἀπ᾽ ὅλους δέ μπόρεσε ποτέ ν᾽ ἀναγνωρίσει μέ τήν καρδιά του ἀξίες ἄλλες, ἔξω ἀπό κεῖνες πού φορέας τους εἴταν ὁ ἴδιος.

»Πρόκειται, ἄραγε, γιά μιά ἐγωιστική αὐτοεγκάθειρξη, ὁπότε τό πνεῦμα καταντάει νά μήν μπορεῖ νά γονιμοποιηθεῖ χωρίς νά φορέσει παρωπίδες; Εἶναι ἡ περίπτωση πολλῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν, πού ἀποκλείουν τόν ἑαυτό τους ἀπ᾽ ὅλον τόν ἄλλο κόσμο, γιατί βρίσκουν πώς ὁ δικός τους εἶναι ὑπεραρκετός. Ὡστόσο, ὁ Καραγάτσης ἀνήκει σέ διαφορετική τάξη. Δέν ἀπομακρύνθηκε ἀπό τόν κόσμο τῶν ἄλλων, ἀλλά στάθηκε διαρκῶς ἀντιμέτωπος σέ ὅ,τι ἀντιπροσώπευε καί ἐξέφραζε. Οἱ ἀντιδράσεις του σέ ἰδέες, σέ πράξεις καλλιτεχνικές, σέ μορφές ζωῆς, εἴταν ὁρμητικές, βίαιες. Τόν κατακυριαρχοῦσε πάντοτε ἕνα πνεῦμα ἀνατροπῆς. Ὁ Καραγάτσης βεβαιωνόταν γιά τόν ἑαυτό του, μόνο μέ τήν προϋπόθεση ὅτι μποροῦσε νά ἐκμηδενίσει τούς ἄλλους. Ὄχι νά τούς ἀγνοήσει.

»Ὅλο του τό ἔργο, κατά βάθος, ἀποτελεῖ μιά πρόκληση. Καί στίς καλλίτερες ὧρες του, τίς τόσο ἥμερες καί γαλήνιες, ὅταν ἡ πρόζα του μοιάζει σάν ἕνας κάμπος ἀπό λουλούδια πού τόν θωπεύει τό ἀνοιξιάτικο ἀέρι, ξέρουμε πώς κάποια θύελλα παραμονεύει. Τό πρόσωπο τοῦ συγγραφέα θά σκοτεινιάσει, τό παιδί θά ξαναγίνει θηρίο. Ὁ Καραγάτσης, ὅταν βρεθεῖ χωρίς ἄλλη λεία, κατασπαράξει τόν ἑαυτό του.

»Χρησιμοποιεῖ τήν τέχνη σάν ἕνα μέσον γιά νά λυτρωθεῖ ἀπό τούς δαίμονες πού τόν βασανίζουν. Δέν εἶναι διόλου παράξενο, ἄν θέλοντας νά βγεῖ ἀπό τό κλουβί του, δέν καταφέρνει παρά νά χαλκεύει γιά τόν ἑαυτό του βαρύτερα δεσμά. Ὕστερ᾽ ἀπό κάθε ἔργο του, πού χρειάστηκε πάντοτε κατανάλωση μιᾶς τεράστιας ψυχονευρικῆς δύναμης, δέν ἀπολαμβάνει τή φυσική ἱκανοποίηση τῆς ἀπελευθέρωσης, ὅπως ἡ γυναίκα πού ἔφερε στόν κόσμο ἕνα γερό, ὅμορφο παιδί. Ἕνα καινούργιο ἔμβρυο μέσα στά σπλάχνα ἔχει ἤδη ἀρχίσει νά μεγαλώνει, ν᾽ ἀπαιτεῖ μιά ἀποκλειστική, μιά ὁλοκληρωτική φροντίδα. Ἐμπνέοντας τό θηριώδη πόθο νά ξεπεράσει κάθε ἄλλο σέ ὑγεία καί ὁμορφιά.

»Ὁ Καραγάτσης στέκεται ἀντιμέτωπος καί στό ἔργο του τό ἴδιο.

»Γι᾽ αὐτό καί κάθε βιβλίο του εἶναι κάτι ἀλλιώτικο, σάν ἀποκομμένο ἀπ᾽ ὅλα τ᾽ ἄλλα. Θέλει νά σταθεῖ μοναχό του, νά ἐπιζήσει μέ τίς δυνάμεις του. Ὅταν γράφει τή "Χίμαιρα" ὕστερ᾽ ἀπό τόν "Λιάπκιν", τό "Μεγάλο Ὕπνο", ὕστερ᾽ ἀπό τόν "Γιούγκερμαν" καί τόν "Κοτσάμπαση", τό ἀφρικανικό "Ἄμρι-α-Μούγκου" ἤ τόν ἀστυνομικοφανή "Κίτρινο φάκελλο", τόν δυσπερίγραπτο "Σέργιο καί Βάκχο", δέν εἶναι γιά ν᾽ ἀλλάξει ροῦχο, μολονότι σέ πολλές περιπτώσεις μέ ἐκπλήττει μέ ἀξιοθαύμαστα ἐπιτεύγματα τεχνικῆς, ἀλλά γιά ν᾽ ἀντικαταστή-

σει τήν ἴδια τήν ψυχή του μέ μιά καινούργια. Κανένας ἄλλος συγγραφέας δέν ἔξησε τό μαρτύριό του. Καταναλίσκεται ἄμετρα, χωρίς φειδώ, σέ μιά λυσσαλέα πάλη μέ τό ἀνέφικτο. Νιώθει τόν κόσμο νά τρίζει κάτω ἀπό τά πόδια του, καί τόν διαπερνάει ἡ φοβερή ὑποψία πώς δέν εἶναι ὁ κόσμος πού κινδυνεύει, ἀλλά ἡ ἴδια του ἡ ὕπαρξη. Κάθε βιβλίο του ἀποτελεῖ ἀναζήτηση μιᾶς θέσης καινούργιας, γιά νά μπορέσει νά πατήσει πιό σίγουρα, νά βεβαιωθεῖ πώς δέν θ' ἀνοίξει μπροστά του ὁ γκρεμός, τό χάος. Κατά βάθος, τά βιβλία του δέν διαφέρουν ἀπό τά S.O.S. τοῦ καραβιοῦ πού βουλιάζει.

»Εἶναι ἡ ἴδια ἡ φαντασία του ὀργιαστική, παράφορη, πού πλέκει αὐτό τό φοβερό δίχτυ, ἀπό τό ὁποῖο μάταια ἀγωνίζεται νά ξεγαντζωθεῖ. Κάποτε θέλησε νά καταφύγει στήν ἱστορία, πιστεύοντας ὅτι θά βρεῖ σ' αὐτήν κάτι ἀφ' ἑαυτοῦ του στερεό, ὅπου θά μποροῦσε νά χαρεῖ τήν ἀσφάλεια πού τοῦ ἔλειπε.

»Ἀλλά τί σχέση μποροῦσε νά ἔχει ὁ Καραγάτσης μέ ὅ,τι ἀκριβῶς ἀποτελοῦσε τόν ἀντίποδά του; Μέσα σ' αὐτόν τόν ἀντικειμενικά ἀσφαλῆ χῶρο, πάτησε τή σφραγίδα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ του τόσο βίαια, ὥστε ἡ ἱστορία ν' ἀλλάξει μονομιᾶς πρόσωπο, νά μεταβληθεῖ σ' ἕνα τυπικό Καραγατσικό βίωμα. Εἶναι κρίμα πού ἡ κριτική δέ θέλησε ν' ἀντικρύσει τό παράτολμο ἐγχείρημα ἀπό τήν ἀποκαλυπτική τούτη πλευρά. Ὁ Καραγάτσης γύρεψε προστασία ἀπό τόν ἑαυτό του καί δημιούργησε ἕναν καινούργιο κίνδυνο.

»Τά βιβλία του εἶναι ὄχι μόνο ἀνόμοια μεταξύ τους, ἀλλά καί παραπλανητικά πολύ συχνά τῆς πιό κρυφῆς σκέψης του, τῆς ἴδιας της στάσης πού ἡ φύση του κάθε φορά τοῦ ὑπαγορεύει μπροστά στό φαινόμενο τῆς ζωῆς. Θά χρειαζόταν μιά πολύ ἐκτεταμένη μελέτη τῶν ἡρώων του, μιά διείσδυση στό μυστήριό τους, γιά νά καταδειχτεῖ ποιοί ἀπ' αὐτούς ἀποτελοῦν ἔκφραση αὐτόματη τοῦ ἐγώ του καί ποιοί πεισματική ἀπάρνηση τῶν δυνάμεων πού κατευθύνουν τόν κόσμο του. Ἀλλά στό βάθος, στό σημεῖο δηλαδή πού ὁ συγγραφέας κάνει τήν προσωπική του κατάθεση, φανερώνουν, καί τοῦτοι καί κεῖνοι, τήν κοινή τους προέλευση. Ξεπερνάει πάντα ὁ Καραγάτσης αὐτό πού ὀνομάζουμε ζωντάνια, γονιμότητα, ἀφηγηματική ἔξαρση, παρατηρητικότητα, φαντασία.

»Αὐτά ὅλα ἀξιοποιοῦνται μέ τή σύνθεση, μέ τήν ἁρμονία, στήν ὁποία ἔφτασαν ὅλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοί ὕστερ' ἀπό χρόνια βαρειᾶς, πειθαρχημένης δουλειᾶς. Ὁ Καραγάτσης παραμένει μιά ἔκρηξη ἡφαιστείου. Ἰδού, τό κοινό γνώρισμα ὅλων των βιβλίων του, πού μοιάζουν μεταξύ τους σάν ἀδέρφια, ὄχι ἀπό τά ἐξωτερικά χαρακτηριστικά τους, ἀλλά ἀπό τό δαίμονα πού κινεῖται μέσα τους. Σ' αὐτό τό λεπτό σημεῖο βρίσκεται ἡ ἀδιάσπαστη ἑνότητα τοῦ Καραγατσικοῦ ἔργου.

»Πιστέψαμε πώς ἡ βαθειά οὐσία αὐτοῦ του ἔργου εἶναι ὁ πανσεξουαλισμός του. Ἀλλά ἀντικρύσαμε τό θέμα πολύ στενά, μονοκόματα. Τό μικρύναμε. Καί βρισκόμαστε σέ μιά ἐποχή, ὅπου καί τά πιό ἀσφαλῆ πράγματα τά βλέπουμε ξαφνικά νά χάνουν τήν αἴγλη τους, νά καταρρέουν, γιά ν' ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἄλλα, προορισμένα μόνο νά καλύψουν ἀνάγκες τῆς στιγμῆς.

»Τί εἶναι λοιπόν ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά κρατήσει τόν Καραγάτση στήν ἐπιφάνεια; Ἀσφαλῶς ὄχι αὐτό καθαυτό τό σεξουαλικό στοιχεῖο, πού πραγματικά κυριαρχεῖ μέσα στό ἔργο του, πού ξεχειλίζει ἀπό παντοῦ, ἀλλά ἡ στάση του μπροστά στή ζωή πού βρῆκε τό sexus ὡς μέσον γιά νά ἐκδηλωθεῖ. Ὁ Καραγάτσης δέν ἀποβλέπει διόλου σέ μιά διέγερση τῶν αἰσθήσεων, σέ μιά πρόσκληση στό ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς ἡδονῆς. (Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, ὁ Ξενόπουλος μέ τά πονηρά του ὑπονοούμενα εἶναι ἀπείρως πιό τεχνίτης, καί κατά συνέπειαν πιό ἐπικίνδυνος, ὅπως εἶναι τό ἐπιδεικτικά μισόγυμνο μπροστά στό ὁλοκληρωτικό γυμνό).

»Αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά ζητήσω συγγνώμην ἀπό τή σκιά του (ἄν κάπου περιπλανιέται ἀνάμεσά μας) γιατί κάποτε μιλῶντας γι' αὐτόν πρόφερα τή λέξη κανθαρίνη. Ὁ Καραγάτσης εἶναι στό βάθος ἕνας ἀπελπισμένος πού δέν ἤθελε νά τό παραδεχτεῖ, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Καζαντζάκης. Ἄν ὅμως ὁ δημιουργός τοῦ Ζορμπά, σέ στιγμές ἀδυναμίας, ἔτυχε νά μᾶς τό ἐξομολογηθεῖ, χωρίς νά τό καταλάβει, ὁ Καραγάτσης πάλαιψε ἀπεγνωσμένα γιά νά τό κρύψει κι ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Κι ἀπάνω σ' αὐτόν τόν ἀγώνα του ἀκριβῶς, γίνεται τόσο τραχύς, τόσο ὠμός, σχεδόν ἀποτρόπαιος. Ὅλη του ἡ προσπάθεια (στίς γνήσιες καραγατσικές στιγμές του, ἐκεῖ δηλαδή πού ἐκφράζει τίς πραγματικές ἀλήθειες του) εἶναι νά στραπατσάρει, νά ἐξευτελίσει κάθε ἰδανικό, καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα τόν ἴδιο τόν ἔρωτα, κατεβάζοντας τόν ἄνθρωπο στή μοίρα τοῦ ζώου. Ὁ σκοπός του δέν εἶναι νά διεγείρει τόν σαρκικό πόθο, ἀλλά νά γελοιοποιήσει ὅ,τι ἀκριβῶς τόν ἐξυψώνει καί τόν ἐξιδανικεύει.

»Πέρα ἀπ' αὐτή τήν κακεντρέχεια, ὁ Καραγάτσης ἔχει θαυμαστές ὧρες παιδικῆς ἀθωότητας, ὅταν οἱ κακοί του δαίμονες τόν ἔχουν ἀφήσει ἥσυχο. Ἡ ὑποψία, ἤ μᾶλλον ἡ βεβαιότητα, ὅτι αὐτοί οἱ κακοί δαίμονες εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ προσωπικοῦ του πνεύματος, δέν μᾶς κάνει διόλου ἐπιφυλακτικούς ἀπέναντι στήν ἀξία του. Ἡ ἀθωότητα εἶναι κάτι πολύ συνηθισμένο. Ἡ λογοτεχνία μας εἶναι γεμάτη ἀπό ἀγγέλους. Ἡ ἰδιαιτερότητά του, ἡ πρωτοτυπία του, ὀφείλεται σ' αὐτήν τήν ἀπελπισία, πού γίνεται κακία μπροστά στή ζωή. Καί ἡ κακία ἐξαγνίζεται ὅταν ξέρουμε τήν προέλευσή της.

»Ὁ Καραγάτσης εἶναι ὁ περισσότερο Εὐρωπαῖος συγγραφέας μας, ὁ

ὁποῖος μολαταῦτα δέν ἔχει μεταφραστεῖ. Πάντα σκεφτόμουν νά τόν ρωτήσω ποιός εἴταν ὁ λόγος πού ἴδιος δέν τό φρόντισε, μολονότι δέν εἶμουν βέβαιος πώς ἡ ἐξήγησή του θά εἴταν εἰλικρινής. Πιστεύω πάντα πώς ὁρισμένα ἔργα του μποροῦσαν νά κάμουν κρότο στό εὔφλεκτο Παρίσι. Τί σκεφτόταν ἄραγε, πάνω σ' αὐτό τό πυρακτωμένο θέμα; Ὅταν κάποτε, ἕνας πολυμεταφρασμένος φίλος του ἔκαμε νά τοῦ δείξει μιά ξένη ἐφημερίδα μέ πλατειά κριτικά σχόλια καί μιά μεγάλη φωτογραφία, ὁ Καραγάτσης δέ θέλησε νά ρίξει οὔτε μιά ματιά. Τήν παραμέρισε μέ μιά χειρονομία κάπως περιφρονητικῆς ἀδιαφορίας. Ἀλλά ἐνδεικτική τίνος πράγματος; Ὅτι ὅλα αὐτά, συμβατικά, τυχαῖα, δέν ἄξιζαν τόν κόπο, καί ὅτι τό οὐσιῶδες εἴταν νά κατακτηθεῖ, νά αἰχμαλωτισθεῖ τό Ἑλληνικό κοινό; Ἤ μήπως εἴταν ἡ ἔνδειξη μιᾶς ἀνομολόγητης ζήλειας; Πάντως, δέν εἴταν μιά Παπαδιαμαντική ἀδιαφορία. Ἴσως σέ μερικά σημεῖα συναντοῦσε συμπτωματικά τόν μονόχνωτο Σκιαθίτη. Ἀλλά σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἀνθρώπινες οὐσίες, βρισκόταν στήν ἀντίθετη ἄκρη.

»Ποῦ, λοιπόν, ἔγκειται ὁ Εὐρωπαϊσμός του; Ὄχι, φυσικά, στά θέματά του, ἀλλά στήν ἴδια τήν ὑφή τοῦ πνεύματός του, ἐπαναστατικοῦ, βίαιου, ἀπροσάρμοστου, πού κι ὅταν ἀκόμη χειρίζεται ἐθνικά ἤ φυλετικά θέματα (ἀπό τά ὁποῖα ἰδιαίτερα ἕλκεται) δέν δεσμεύεται διόλου ἀπό προκαταλήψεις. Τά ἀντιμετωπίζει μέ τό ἀνθρώπινο, ὑπερεθνικό του πάθος. Ἴσως ὅ,τι περισσότερο τόν κάνει ἐκφραστή μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ἐποχῆς εἶναι αὐτή ἡ ἀπόγνωση, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε ἤδη, καί πού τόν βάζει στό χεῖλος τοῦ χάους, στά τελευταῖα ὅρια τοῦ κόσμου. Καγχάζει μπροστά στίς ἐξευτελιζόμενες ἀξίες, τάχα ἀπό περιφρόνηση, ἀλλά ξέρουμε ἤδη ὅτι ἡ ὑπεροψία του εἶναι στό βάθος ἀδυναμία καί παράπονο. Ὁ Καραγάτσης, θύμα τῆς ἴδιας της εὐφυΐας του, παλεύει συνεχῶς ἐναντίον τῶν πανίσχυρων δυνάμεων τῆς αὐταπάτης, πού κινοῦνται μέσα του σέ φορά ἀντίστροφη πρός ὅ,τι ὁ ἴδιος ποθεῖ καί ἐπιδιώκει. Κι ὅταν νικᾶ, τότε ἀκριβῶς ἐγγίζει τήν ἔσχατη ἀπελπισία.

»Λυπᾶμαι πού τόν τελευταῖο καιρό, ἀπουσιάζοντας ἀπό τήν Ἑλλάδα, δέν εἶχα τήν εὐκαιρία νά τόν δῶ ἀπό πιό κοντά, ὅπως τό εἶχα ἐπιθυμήσει γιά νά ζητήσω καί τή λύση κάποιων ἀποριῶν μου μέσα σέ στιγμές πρόσφορης οἰκειότητας. Εἴταν μιά περίοδος πού τόν εἶχε κυριεύσει ἕνα παράλογο μίσος ἐναντίον

μου, ἐκδηλωμένο μέ πολλούς τρόπους, κ᾽ ἤξερα πώς ἔφτανε μιά μικρή ἀπό μέρος μου χειρονομία γιά νά διαλυθεῖ. Εἶχε παρεξηγήσει παρατηρήσεις μου γιά τό ἔργο του καί γιά τόν ἴδιον τόν ἑαυτό του, γιά τίς ὁποῖες θά ἔπρεπε νά εἶναι ὑπερήφανος. Δέν ἀνῆκε στούς συγγραφεῖς πού τοῦ ταιριάζει τό μικρό, θωπευτικό ἐγκώμιο, ἀφοῦ οἱ γερές του πλάτες μποροῦσαν νά σηκώσουν καί τίς πιό δυσβάσταχτες ἀλήθειες. Αὐτό δέν ἤθελε νά τό καταλάβει.

»Ἀπό τήν παιδική ἀθωότητα, τήν ἐμπιστοσύνη, μεταπηδοῦσε ἀπότομα στήν ὀργή καί τήν ἐχθρότητα, ἕτοιμος νά σοῦ ἀποδώσει σκέψεις πού ποτέ δέν ἔκαμες καί διαθέσεις πού τούς εἴσουν ξένος. Ἀλλά ποιός θά μποροῦσε νά τόν παραξηγήσει; Τό δράμα του εἶναι ὅτι δέν εἶταν πλασμένος γιά νά χαρεῖ τήν ἐπιτυχία του. Καί ποιά εἶναι πιό μεγάλη ἐπιτυχία, παρά νά διακρίνεις σέ μιά γκριμάτσα, σ᾽ ἕναν τόνο φωνῆς τή ζήλεια ἑνός συναδέλφου πού τιμᾶς καί πού ἀγαπᾶς; Ἀξίζει πιό πολύ ἀπό δέκα ἐγκωμιαστικά ἄρθρα. Καί τέτοιες εὐκαιρίες τίς εἶχε ὁ Καραγάτσης.

»Ἀπό μιά τέτοια ἠφαιστειακή φύση, πολύ λίγο πειθαρχημένη, δέ μποροῦσε κανείς νά περιμένει ἕνα ἔργο ὁλοκληρωτικῆς ἰσορροπίας. Ἐκπληκτικά ἄνισος, παρουσιάζεται πότε σέ μιά μορφή Τολστοϊκῆς τελειότητας, ἀληθινός ἀρχιτέκτονας τῆς πρόζας, καί πότε ἀφόρητα πρόχειρος, χαμηλός, ἐπιφυλλιδογραφικός. Δέν εἶχε καιρό νά σουλουπιάσει τή φράση του, νά ἐπεξεργαστεῖ τό ὕφος του, νά αὐτοκαλλιεργηθεῖ, γιά νά γίνει ἕνας συνειδητός συγγραφέας. Δέν πρόφθανε νά κοιτάξει πίσω του. Ἔμοιαζε σάν ἕνα ἀεριωθούμενο, σέ διαρκῆ πτήση. Μ᾽ ἄλλα λόγια, οἱ δυνάμεις πού τόν ἐξουσίαζαν, ἀλόγιστες, ἀνυπότακτες, δέν ἄφηναν ἔδαφος γιά ν᾽ ἀναπτυχθεῖ ἀνάλογα ὁ καλλιτέχνης. Γι᾽ αὐτό θαύμαζε τόν Τολστόι. Ἔβλεπε σ᾽ αὐτόν ἕνα ὅριο, πού τοῦ εἶταν ἀπλησίαστο.

»Ὁ Καραγάτσης, σά συγγραφέας καί σάν ἄνθρωπος, ἤθελε νά κατακτήσει τό σύμπαν. Καί τό ὕφος τοῦ κατακτητῆ τοῦ ταίριαζε τόσο πολύ, ὄχι μόνο γιά τήν ὁρμή καί τή δύναμη τοῦ πνεύματός του, ἀλλά καί γιά τό φυσικό του παράστημα καί τήν ἀρρενωπή του ἔκφραση. Πρέπει ν᾽ ἄρεσε πολύ στίς γυναῖκες. Κι ὅμως εἶταν ἕνας καυχησιάρης, σάν ἐκείνους πού δέ γνώρισαν ποτέ τήν πραγματική τους εὔνοια. Περίεργες ἀντιφάσεις. Σ᾽ ἔκανε νά τά χάνεις ὅταν τόν ἔβλεπες νά ξοδεύει τόν ἑαυτό του (κάποτε χωρίς λόγο) μέ μίαν ἀφάνταστη ταχύτητα καί ἁπλοχεριά. Ἀνῆκε σέ κείνους πού γεννήθηκαν γιά νά πεθάνουν νέοι».